

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Навчально-науковий інститут інноваційних освітніх технологій
Кафедра обліку і правового забезпечення АПВ

Данильчак Наталія Юріївна

**Аналіз економічної ефективності виробництва
продукції рослинництва у
сільськогосподарському підприємстві.**

спеціальність: 8.03050901 – Облік і аудит

магістерська програма – Облік і правове забезпечення агропромислового
виробництва

Дипломна робота за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр»

Виконав студент групи
ОПЗзм – 51
Н.Ю. Данильчак

Науковий керівник:
д.е.н., професор
М.К. Пархоμεць

Дипломну роботу “Допущено до захисту”

Завідувач кафедри

Р.Ф. Бруханський

ТЕРНОПІЛЬ - 2014

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА У ПІДПРИЄМСТВІ.....	6
1.1. Основні методологічні засади поліпшення використання та визначення ефективності матеріально-ресурсного забезпечення.....	6
2. Методичні основи дослідження ефективності сільськогосподарського виробництва.....	13
1.3. Методика та показники аналізу ефективності виробництва продукції рослинництв.....	26
Висновки до першого розділу.....	31
РОЗДІЛ II. АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА І ПРОДАЖУ ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА.....	36
2.1. Організаційна та економічна характеристика досліджуваного підприємства.....	36
2.2. Аналіз економічної ефективності виробництва і продажу зерна у підприємстві.....	44
2.3. Аналіз собівартості продукції рослинництва у підприємстві.....	54
Висновки до другого розділу.....	62
РОЗДІЛ III. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА.....	66
3.1. Інтенсифікація сільського господарства – головний шлях ефективності виробництва продукції.....	66
3.2. Проблемні аспекти розвитку економіки сільськогосподарських підприємств.....	75
3.3. Інноваційний напрям підвищення ефективності виробництва продукції рослинництва у підприємствах.....	79
Висновки до третього розділу.....	82
РОЗДІЛ IV. ОХОРОНА ПРАЦІ СПЕЦІАЛІСТІВ АПАРАТУ УПРАВЛІННЯ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....	86
4.1. Вплив комп'ютерів на працездатність та здоров'я користувачів.....	86
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	99

Вступ

Агропромисловий комплекс України – важливий сектор національної економіки, де формується близько 17% ВВП, він є одним з основних бюджетоутворюючих та експортоорієнтованих секторів національної економіки. Посткризове відновлення економіки України вимагає розвитку аграрного виробництва на інтенсивній основі, що дозволить забезпечити продовольчу безпеку країни, а також реалізувати конкурентні переваги країни на світових ринках продовольства.

Отже, підвищення рівня ефективності виробництва продукції рослинництва є найважливішим завданням, від вирішення якого залежить забезпечення належного рівня продовольчої безпеки, насичення ринку власною сільськогосподарською і продовольчою продукцією.

Актуальність досліджуваної теми обумовлена підвищенням економічної ефективності виробництва рослинницької продукції та зростання економіки галузей рослинництва. Підвищення економічної ефективності передбачає збільшення виробництва і підвищення якості продукції при одночасному зменшенні затрат праці та матеріальних засобів на одиницю продукції. Вирішення проблеми нерозривно пов'язане з подальшою всебічною інтенсифікацією сільськогосподарського виробництва. Та має важливе значення для агропромислового комплексу загалом.

Дослідженням цієї тематики займається велика група науковців, якими розроблені стратегічні напрямки зміцнення сільськогосподарського виробництва в Україні, підвищення економічної ефективності використання земельних, матеріально-технічних і трудових ресурсів, ціноутворення.

Однак обґрунтування пропозицій щодо збільшення виробництва сільськогосподарської продукції та підвищення її ефективності залишаються актуальними і надалі і потребують подальших досліджень.

Мета дослідження - виявити основні проблеми розвитку галузей рослинництва та обґрунтувати пропозиції щодо підвищення ефективності їх функціонування.

Мета дослідження зумовила вирішення наступних завдань:

- уточнити сутність економічної ефективності сільськогосподарського виробництва;
- проаналізувати сучасний стан виробництва продукції рослинництва;
- дослідити економічну ефективність виробництва у ПАП «Агропродсервіс».
- визначити фактори впливу на рівень економічної ефективності виробництва продукції рослинництва;
- обґрунтувати шляхи підвищення ефективності виробництва продукції рослинництва.
- Дати пропозиції щодо перспектив розвитку галузей рослинництва підприємства.

Об'єкт дослідження – ефективність виробництва продукції рослинництва підприємства.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є теоретичні, методичні, практичні питання економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції та сукупність організаційно-економічних відносин, що виникають в процесі її виробництва і реалізації

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних науковців, дані статистичної звітності. У роботі використано такі методи досліджень: аналіз і синтез, економіко – статистичний, порівняльний аналіз, монографічний, балансовий, нормативний, абстрактно-логічний, розрахунково-конструктивний та інші.

Практичне значення отриманих результатів полягає в теоретичному узагальненні та практичних рекомендаціях щодо забезпечення економічної

ефективності виробництва продукції рослинництва у ПАП «Агропродсервіс» Тернопільського району.

Структура і обсяг дипломної роботи. Дипломна робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків і пропозицій, списку використаної літератури, викладена на 102 сторінках комп'ютерного тексту, містить 17 таблиць. Список використаної літератури включає 39 джерел.

РОЗДІЛ І.
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ ЕКОНОМІЧНОЇ
ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ
РОСЛИННИЦТВА У ПІДПРИЄМСТВІ.

1.1. Основні методологічні засади поліпшення використання та визначення ефективності матеріально-ресурсного забезпечення

Розвиток розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва зумовлюється значною мірою рівнем забезпечення ефективного використання та оновлення виробничого потенціалу. Зважаючи на безпосередню участь у виробничій діяльності великої кількості різного видового складу засобів виробництва, їх органічну сутність, функціонально-технологічні завдання, терміни використання та способи оновлення, формування матеріально-ресурсного потенціалу виробничо-господарських структур або галузей потребує системного підходу. Тут забезпечується збалансоване поєднання всіх його складових. Організуючим початком безперервного здійснення цього важливого процесу має стати нормативна науково обґрунтована база визначення потреби та якісного складу кожного виду засобів виробництва, яка спрямовується на вирішення продовольчої проблеми, одержання передбачених обсягів конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції.

Нормативи основних і оборотних виробничих засобів за видовим складом можуть бути визначені на 1 га ріллі в рослинницьких галузях та на голову окремих видів худоби і птиці у тваринництві. На їх основі розраховуються перспективні потреби продуктивної потужності та вартісні показники будівель і споруд для виробництва та зберігання сільськогосподарської продукції. Визначається також потреба в натуральному виразі та у вартісній формі на закладання нових багаторічних насаджень та їх реконструкцію.

Беручи до уваги перспективну потребу в тракторах та інших сільськогосподарських машинах і знаряддях з урахуванням їхньої потужності,

необхідно обґрунтувати нормативи потреби всіх видів технічних засобів на 1 га посівної площі кожної культури. Визначення потреби названих та інших елементів виробничих засобів слід здійснювати з урахуванням положень існуючої методики розробки нормативів основних фондів.

Для планування потреби сільськогосподарського виробництва, його окремих галузей та виробничо-господарських структур матеріально-ресурсного потенціалу вихідними положеннями має стати забезпечення належного рівня виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції з урахуванням застосування сучасних ресурсозберігаючих технологій. Тут поряд з нормативним методом використовують й інші методи визначення потреби у виробничих ресурсах, зокрема екстраполяції, вибіркового обстеження, прямого розрахунку тощо [6, с.48, 129-133].

Як вказувалося вище, формування, використання й оновлення матеріально-ресурсного потенціалу залежить від можливостей забезпечення цього процесу інвестиційними коштами. Джерелами інвестицій виробничо-правових структур є їх власні кошти, банківські кредити, бюджетні надходження, кошти зарубіжних інвесторів тощо. Безумовно, основним джерелом капітальних вкладень мають бути власні кошти, які виділяються з прибутку, одержаного від господарської діяльності, а також суми амортизаційних відрахувань, від реалізації основних засобів, надходження від продажу акцій інвесторів та інші джерела.

У нинішніх умовах розвитку деструктивних процесів, що призвели до руйнування матеріально-технічної бази аграрного виробництва, різкого згорання інвестиційної діяльності та посилення обмежень можливостей нарощування капітальних вкладень, особливого значення набуває правильний вибір напрямів ефективного використання засобів виробництва, першочергового оновлення найбільш активних їх елементів. Це стосується насамперед сільськогосподарської техніки, зокрема поставки нових силових і робочих машин. При цьому важливо запобігти диспропорції у забезпеченні

господарських формувань енергетичними засобами та сільськогосподарськими машинами [7, с.23]. Аналіз багаторічних даних щодо вартісного співвідношення силових і робочих машин, яке тривалий період спостерігається в аграрній сфері показав, що воно характеризується як 1:1,5-1,6. Практика ж передових господарств і економічні розрахунки переконливо доводять, що це співвідношення має становити 1:2-2,5. Це дає змогу продуктивніше використовувати трактори та інші види силових машин у сільському господарстві.

Різне скорочення машинного парку, зокрема тракторів, зернозбиральних, кормозбиральних, картоплезбиральних та інших комбайнів, а також землеобробних, посівних та ряду інших технічних засобів, що призвело до зниження більше як удвічі технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва, вимагає значного підвищення рівня використання кожної машини, організації роботи технічних засобів у напружені періоди у дві зміни. Тільки за рахунок скорочення простоїв з організаційних і технічних причин, максимального використання потужних тракторів, особливо за рахунок раціонального комплектування агрегатів, широкого застосування тракторного парку на транспортних роботах можна підвищити їх річний виробіток у середньому майже на чверть і разом з тим скоротити амортизаційні відрахування на одиницю роботи.

З метою підвищення ефективності використання технічних засобів важливо застосовувати стимулюючі госпрозрахункові методи організації роботи механізаторів у сільськогосподарських структурах. Особливого значення набуває широке застосування прогресивних методів технічного обслуговування тракторів та інших технічних засобів, що, як переконує практика, забезпечує збільшення середньодобового виробітку машин на 12-15 %, а коефіцієнт їх технічної готовності підвищує на 6-10 %. До того ж, тут досягається зниження витрат коштів на ремонт і технічний догляд тракторів та інших сільськогосподарських машин. При дефіциті виробничих засобів

важливо забезпечити постійне підтримання високого коефіцієнта технічної готовності машинно-тракторного парку за рахунок проведення якісних ремонтних робіт і технічних доглядів. Це пов'язано з необхідністю створення у системі сільськогосподарської машинобудівної індустрії потужної бази для виробництва запасних частин і агрегатів, що дасть змогу розширити технологічні обсяги механізованих робіт наявними технічними засобами.

Для поліпшення організації використання матеріально - ресурсного потенціалу, насамперед його основних видів, зокрема машинно-тракторного парку, необхідно визначити рівень його ефективності, користуючись при цьому системою вартісних і натуральних показників. Беручи до уваги, що виробничі засоби впливають на обсяги виробництва, розмір затрат праці та коштів на одиницю земельної площі й одиницю продукції, на її якість та величину доходів сільськогосподарських структур, їх економічну ефективність використання можна характеризувати даними про обсяги виробництва рослинницької і тваринницької продукції в натуральному виразі в розрахунку на площу земельних угідь і у вартісній формі на 1 грн. основних фондів. Важливим показником їх ефективності є рівень затрат праці на одиницю виробленої продукції в рослинницьких і тваринницьких галузях, або зворотний її показник обсяг виробленої продукції на одну людину - годину та на одного середньорічного працівника. Цими показниками вимірюють продуктивність праці, яка належить до головних вимірників ефективності суспільного виробництва. Використовують також й інші показники ефективності виробничих засобів, зокрема собівартість продукції та грошово-матеріальних витрат на 1 грн. валової продукції, обсяг валового і чистого доходу на 1 га сільськогосподарських угідь, на 1 га орних земель, на 1 грн. основних виробничих фондів та ін. Названі показники тісно пов'язані і в сукупності характеризують результати взаємодії і впливу різних чинників на рівень економічної ефективності використання основних виробничих засобів. На практиці при визначенні ефективності використання основних виробничих

засобів здебільшого користуються тільки частиною їх, які належать до визначальних, тобто головних показників, утворюючи відповідну систему натуральних і вартісних показників. До них відносять обсяг сільськогосподарської продукції в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь і орних земель, її вихід на 100 або 1000 грн. вартості основних виробничих фондів. Цей показник характеризує фондвіддачу, хоч він і визначається за первинною балансовою, а не залишковою вартістю основних фондів. У виробничій діяльності при визначенні ефективності використання виробничих засобів особливе значення мають показники зниження собівартості продукції та підвищення продуктивності праці, зумовлені приростом основних фондів. Розрахунки виходу обсягів валового і чистого доходу на 1 га сільськогосподарських угідь і на 1 га орних земель, а також на 100 або 1000 грн. вартості основних виробничих фондів і оборотних коштів належать до числа основних показників визначення економічної ефективності використання матеріально-ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва.

Слід відмітити, що для визначення економічної ефективності основних виробничих фондів необхідно зробити розрахунки, що характеризують їх з кількісної сторони, тобто визначити, яка вартість цих засобів припадає на 1 га сільськогосподарських угідь і на 1 середньорічного працівника. Цими показниками визначають відповідно фондооснащеність сільськогосподарського виробництва і фондоозброєність праці.

При аналізі ефективності використання основних виробничих фондів, зокрема технічного оснащення сільськогосподарських формувань, важливо встановити структуру технічних засобів, видовий склад машинно - тракторного парку, відповідність сільськогосподарських машин вимогам виробничої діяльності господарств, ефективність використання техніки у кожному організаційно-правовому формуванні. Пошуки шляхів підвищення ефективності використання тракторів, зернозбиральних комбайнів, інших

сільськогосподарських машин належать до основних завдань аналізу виробничих засобів [6, с. 6, 7, 8].

Тільки на основі поглибленого аналізу стану використання основних виробничих фондів, рівня фондооснащеності виробництва і фондоозброєності праці, технічного забезпечення й ефективності використання машинно - тракторного парку можна обгрунтовано вирішувати питання оновлення матеріально-ресурсного потенціалу кожної організаційно-правової виробничої структури. Важливість і складність вирішення цієї невідкладної проблеми на сучасному етапі переходу до ринкової економіки зумовлюється критичним рівнем зношення технічних засобів, недостатньою виробничою потужністю нинішньої мережі вітчизняних сільськогосподарських машинобудівних заводів забезпечити високі темпи нарощування випуску сучасних машин і знарядь для агропромислового комплексу, істотного фінансового обмеження сільськогосподарських товаровиробників щодо (придбання тракторів, комбайнів та інших технічних засобів). Разом з тим тут важливого значення набуває визначення ефективності інвестицій в основний капітал. Ефект капітальних вкладень у сферу матеріального виробництва залежно від рівня управління може виражатись у прирості національного доходу (на рівні держави), обсягах чистої продукції (для галузей та підгалузей економіки), прирості прибутку або зниженні собівартості продукції для підприємств, їх об'єднань або окремих об'єктів капітального будівництва. Цей показник визначають як відношення величини ефекту до обсягу капітальних вкладень, що зумовлюють одержання ефекту. Результати ефективності зіставляють з нормативними показниками, або аналогічними показниками за попередній період. Слід зауважити, що капітальні вкладення вважають економічно ефективними, якщо одержані для них значення загальної ефективності не нижчі нормативних.

При реконструкції і технічному переобладнанні сільськогосподарських підприємств слід обчислювати показник ефективності

капітальних вкладень у функціонуючі виробничо - господарські структури. У такому випадку визначення ефективності цих інвестицій здійснюється за показниками загальної (абсолютної) і порівняльної ефективності. Загальну ж економічну ефективність капітальних вкладень у реконструкцію і технічне переоснащення визначають як відношення річного приросту прибутку від робіт, пов'язаних із цим процесом, до капітальних вкладень на їх проведення.

Важливим показником економічної ефективності розвитку матеріально-ресурсної бази є визначення ефективності науково-технічного прогресу, тобто економічного ефекту від впровадження нової техніки в розрахунку на одиницю витрат на нову техніку. Оцінка ефективності окремих видів технічних засобів здійснюється на підставі показника річного економічного ефекту, який визначається зіставленням приведених витрат на замінювану (базову) техніку і на нову техніку. При цьому виходимо з того, що приведені витрати — це сума собівартості і нормативних відрахувань від капітальних вкладень у виробничі фонди.

Комплексну оцінку ефективності заходів, спрямованих на прискорення науково-технічного прогресу, здійснюють шляхом обчислення інтегрального економічного ефекту за сумою перевищення вартості оцінки результатів впровадження науково-технічних досягнень над вартісною оцінкою сукупних витрат ресурсів за увесь час реалізації заходів.

1. 2.   Методичні   основи   дослідження   ефективності сіськогосподарського виробництва

Методи дослідження ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери розробляються давно. Вітчизняні та зарубіжні публікації з економіки стосуються лише окремих питань методології як дієвого способу аналізу й дослідження найважливіших з пізнавальної точки зору специфічних рис методів дослідження економічної ефективності діяльності підприємницьких структур АПК.

На наш погляд, завданням науки в даному випадку є всеохоплююче висвітлення категоріального апарату, котрий як найповніше відповідає умовам сьогодення. Як свідчить досвід, методологічне забезпечення являє собою систематизоване і комплексне вивчення прийомів дослідження, в кінцевому результаті якого спостерігається певне удосконалення - новація.

З наукової точки зору, ефективність виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери має на меті декілька визначальних аспектів - раціональне скорочення витрат на виготовлення продукції, кількість виробленої продукції, та найголовніше, на нашу думку, відповідність останньої споживчим потребам за певними параметрами, критеріями і якістю.

Таким чином, виміряти ефективність виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери єдиним показником не тільки неможливо, але й недоцільно, так як втрачається змістовність категорії "ефективність". Тобто, одні показники повинні визначати корисний ефект вироблюваної продукції для споживачів, а інші - економічну ефективність виробництва. Крім того, методологічне опрацювання організаційно-економічних засад повинно включати в себе, з одного боку, - ґрунтовне, і одночасно широке використання загальних теоретико - методичних і методологічних аспектів, на базі яких сформовано і функціонує підприємницька структура. А з другого - вироблення не тільки абстрактно-логічних схем подальшого якісного функціонування підприємств, тобто коли методологічна база перестає бути теоретичною

стороною практичної реалізації “проектів”, новим, якісним утворенням, яке здатне новаційно саморозвиватися і самовдосконалюватися на базі вже раціонально удосконалених форм.

Багатоаспектність поглядів і думок щодо методики дослідження ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери обумовлює необхідність ознайомлення з кожною з них.

Так, наприклад, для оцінки ефективності виробництва, її визначення у конкретній галузі виробництва застосовують певні критерії та економічні показники, при чому, якщо критерій виражає принцип оцінки економічної ефективності, то показник - це числове вираження її рівнів або темпів її зміни в динаміці [37, с. 28].

Дослідженнями, проведеними в Інституті аграрної економіки встановлено, що ефективність є загальною для будь-якого виду підприємницької діяльності економічною категорією. Вона визначається зіставленням економічного результату (вигод від бізнесу) до витрат на досягнення цього результату. Зазначений критерій (основний принцип, мірило) повною мірою стосується і суб'єктів малого та середнього бізнесу на селі, що здійснюють діяльність з метою максимізації своїх економічних результатів і мінімізації витрат, пов'язаних з отриманням даного результату [46, с. 59].

Отже, критерій економічної ефективності відображається наступною формулою [3, с. 59]:

$$e = \begin{matrix} E \rightarrow \max \\ \\ B \rightarrow \min \end{matrix}$$

де e - критерій економічної ефективності; E - економічний результат (ефект); B - витрати на досягнення економічного результату.

Розробки Івануха Р.А., Пантелейчука М.М. та Поповича І.В. дозволяють за критерій економічної ефективності брати динамічне

використання усіх виробничих ресурсів підприємства, котре як правило, розраховують по наступній формулі [3, с.12].

$$E_k = J \frac{D_b}{t} \times J \frac{D_b}{S_b} \times J \frac{D_b}{F_o + F_{ob}}$$

де: E_k - критерій економічної ефективності підприємства, виражений коефіцієнтом;

D_b - валовий дохід сільського господарства;

J - індекс зміни показників продуктивності живої праці (t), використання земельних угідь (S_b) і виробничих фондів сільськогосподарського призначення ($F_o + F_{ob}$).

В свою чергу, критерій приросту ефективності економічного зростання обчислюється за формулою [3, с. 12]:

$$E = \frac{\Delta D_b}{\Delta c + \Delta v + \Delta m}$$

де: ΔD_b - приріст валового доходу, тис. грн.;

Δc - приріст матеріальних витрат, тис. грн.;

Δv - приріст на оплату праці, тис. грн.;

Δm - приріст прибутку, тис. грн.

Загальноекономічна ефективність агропромислового виробництва може бути визначена наступним чином:

$$E_e = \frac{B}{Z_b}$$

де: E_e - економічна ефективність;

B - кінцева продукція виробничої стадії;

Зв - витрати виробництва.

Узагальненим показником, котрий характеризує ефективність виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери виступає прибуток, тобто різниця між виручкою за продану товарну продукцію і витратами на її виготовлення. Дане формулювання ефективності через категорію прибутку дає нам загальне уявлення про її природу. Більш конкретизованим є поняття визначення прибутку, який дає професор Андрійчук В.Г., під останнім він розуміє додаткову вартість, яка створюється в процесі виробництва [1, с. 129].

Крім визначення прибутку, як показника ефективності, широко застосовується показник рівня рентабельності виробництва, який визначається як відношення прибутку до собівартості продукції.

Відомий вчений-економіст Дусановський С.Л., вважає що показник рівня рентабельності відображав - за рівних цін - лише ефективність поточних виробничих витрат у підприємства. В умовах конкуренції між підприємствами-товаровиробниками ставиться питання про ефективність функціонування у процесі виробництва всіх виробничих фондів (капіталу), про швидкість обороту капіталу. Тому, на його думку, основним вартісним показником економічної ефективності доцільно вважати прибуток на весь авансований протягом певного періоду капітал, незалежно від джерел його формування [4, с. 136].

Методичними розробками показників економічної ефективності агропромислового виробництва займалися багато вчених [1, 3, 4, 14, 18, 19, 21,32, 39].

На думку Савченка О.Ф., основними показниками, що визначають економічну ефективність в аграрному секторі, є урожайність, продуктивність праці, собівартість продукції і рівень рентабельності виробництва. Основний критерій економічної ефективності - продуктивність праці, яка характеризується відношенням валової продукції до затрат живої і уречевленої праці на її виробництво [30, с. 43].

$$E = \frac{\Delta (c + v + m)}{\Delta c + \Delta v + \Delta m\alpha}$$

де: E - ефективність сільськогосподарського виробництва на мікрорівні;
 $\Delta (c + v + m)$ - валова продукція, валовий прибуток на агропідприємстві;
 $\Delta c + \Delta v$ - затрати живої і уречевленої праці на агропідприємстві;
 $\Delta m\alpha$ - нагромадження доданого продукту на приріст виробничих фондів агропідприємства.

Ряд дослідників вважає, що для одержання узагальненої оцінки результатів діяльності сільськогосподарського підприємства слід валову (ВП) та кінцеву продукцію (КП), а також виробничі затрати (З) брати попередньо вилучивши з них повторний рахунок аграрної продукції власного виробництва, що надійшла на промислову переробку:

$$ВП = ВПс + ВПп - ВПвп$$

$$КП = КПс + ВПп - ВПвп$$

$$З = Зс + Зп - Звп$$

де: ВПс, ВПп, ВПвп - вартість валової продукції, відповідно по сільському господарстві, промисловості та сільськогосподарської сировини власного виробництва, що використовується промисловістю даного аграрного формування;

КПс - кінцева продукція сільського господарства, яка вираховується як різниця між вартістю валової продукції промислового господарства та тією її частиною, яка використовується для виробничого внутрігосподарського споживання;

Зс, Зп та Звп - виробничі затрати відповідно по сільському господарстві, промисловості та сільськогосподарській сировині, використаній у промисловості.

На наш погляд, дана методика обрахунку валової і кінцевої продукції, а також затрат на виробництво дозволяє точно обчислювати ефективність діяльності роботи агропромислової виробничої структури.

Таким чином, методичні основи проведення оцінки ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери ефективного розвитку виробничих структур в аграрній сфері повинні відповідати наступним вимогам:

об'єктивно характеризувати суть критерію ефективності;

більш повно і точно відображати характер результативності виробництва;

виявляти резерви істотного покращання економічної ефективності.

Дослідження показало, що в сучасних умовах ефективність виробництва -

це його результативність, яка повинна обчислюватися як співвідношення отриманого результату до витрачених трудових і матеріальних ресурсів. Формула ефективності підприємництва у загальному вигляді така:

$$E_p = \frac{P_r}{P_v}$$

де E_p - ефективність підприємництва;

P_r - результат підприємницької діяльності;

P_v - витрати від ведення підприємницької діяльності.

Показники ефективності виробництва являють собою сукупність змінних величин, кожна з яких відображає той чи інший бік діяльності підприємницької структури. Цими змінними величинами є обрані показники обсягів виробництва і реалізації продукції, прибутку, рентабельності, якості тощо.

Як відомо, у ринковій економіці підприємець сам визначає рівень ціни під впливом різноманітних факторів. Остання визначається за формулою:

$$\text{Ц} = \text{С} + \text{Ка} \times \text{Нп}$$

де Ц — ціна;

С - собівартість;

Ка - авансований капітал;

Нп - середня норма прибутку.

Доцільним є при розрахунках економічних показників в різні періоди роботи враховувати фактор змін цін. Такий підхід рекомендується при обчисленні

і порівнянні показників прибутку, продуктивності праці та інших, де зміни цін на сировину та матеріали можуть мати вплив на ефективність.

Так, у випадку обчислення продуктивності праці при виготовленні певного виду продукції доцільним вводити до розрахунків показник зміни продуктивності праці (АПП), значення якого > 1 свідчить про дійсне підвищення продуктивності праці:

$$\Delta\text{ПП} = \frac{\text{ПП}_1}{\text{ПП}_0} \times \Delta\text{Ц}$$

де $\Delta\text{ПП}$ - показник зміни продуктивності праці при виготовленні продукції;

ПП_1 - показник продуктивності праці при виготовленні продукції в звітному році;

ПП_0 - показник продуктивності праці при виготовленні продукції у базисному році;

$\Delta\text{Ц}$ - зміна ринкової ціни одиниці продукції.

У виробничо-господарській практиці широкого використання набув показник рентабельності, що характеризує відношення прибутку до повної собівартості реалізованої продукції. Проте, на наш погляд, в сучасних ринкових відносинах даний показник в недостатній мірі враховує всю вартість діючого капіталу.

Таким чином, для підприємця, а стосовно до наших умов інвестора-підприємця, дійсний ефект - це підприємницький дохід, який створюється після відрахування із валового прибутку процента кредиторю, а результативність функціонування капіталу виражається відношенням підприємницького доходу до авансованого капіталу, або до витрат виробництва в цілому. Ефективність функціонування “землеробського” капіталу може бути також виражена відношенням прибутку або підприємницького доходу підприємця-орендатора до авансованого капіталу або до витрат [32, с. 18].

Отже, на сучасному етапі становлення ринкових відносин особливу увагу слід звернути на механізм утворення ціни, та фактори які її зумовлюють. До цієї проблеми слід підходити комплексно із застосуванням єдиної методологічної бази у національній економіці.

Викладена вище методика оцінки ефективності виробництва сприятиме більш якісному і повному відображенню функціонування підприємств аграрної сфери.

Підвищення ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери зумовлює їх перехід від абстрактних елементів до їх вищого - реально-конкретного ступеня існування та вдосконалення. На даному етапі формування нових та удосконалення старих підприємницьких структур, як і кожному категоріальному апарату матеріалістичної діалектики, побудованій на загальнонауковій та специфічній методології наукового пошуку та пізнання є властива суперечність як субстанція розширеного розвитку. Остання, в свою чергу, зумовлює більш якісний і розвинутий, а отже - вищий етап існування ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери.

Теоретичні знання ефективного розвитку і комплексного удосконалення організаційно-правових форм господарювання знаходять свій прояв в методологічному виявленні всієї специфіки сутності даного категоріального поняття.

Таким чином, суперечність підвищення ефективності виробництва в підприємницьких структурах створює парадоксальність ситуації, тобто є загальною детермінантою, яка сприяє реальному баченню їх економічного потенціалу.

Теоретичні основи та методологічні втілення раціонально обґрунтованої організації виробничого процесу агроформувань вимагають забезпечення послідовності системного підходу до широкого використання факторів ефективності як дієвого інструменту сучасного управління ефективністю виробництва.

На думку Ермакова О.Ю., “Загальна властивість організаційних форм аграрного виробництва полягає в тому, що залежно від обставин вони можуть виникати, розвиватися або ж трансформуватися, тобто переходити з однієї організаційної форми в іншу”.

Вчені Шепотько Л. і Прокопа І., вважають що, за характером соціально- економічних відносин підприємницькі структури відрізняються від сільгоспідприємств, створених на базі реструктуризованих КСП, хоча останні також функціонують на приватній основі. Але перші - це типово капіталістичні господарства, що належать селянам, котрі працюють тут як наймана робоча сила. У реформованих же сільгоспідприємствах селяни тією чи іншою мірою залишаються співвласниками, оскільки уклали трудовий контракт, їхній статус дещо інший, ніж в агробізнесових структурах. Крім того у перших критерієм ефективності є норма прибутку на інвестований капітал, у других - валовий доход у співвідношенні до вкладеної праці... Але тут селянин - не лише власник, а й працівник. Тому структура їх виробництва завжди буде визначатися з урахуванням зайнятості, окупності затрат праці отриманим доходом” .

Заслуговує уваги думка Могильного О., котрий вважає, що характерною особливістю багатокладної економіки перехідного періоду є, по-перше, динамізм організаційно-правових структур, що формують окремі уклади

економічної діяльності на селі, які, в свою чергу, входять до цілісної системи аграрних відносин. При цьому укладоутворюючим фактором є не прагнення різних суб'єктів до тотожності одного панівного типу власності, а їх тенденція до різноманітності, посилення взаємозв'язків і взаємо переходів залежно від системи координат заданих регуляторною економічною політикою держави [38, с. 64].

Ми поділяємо точку зору тих дослідників, які вбачають основне завдання організації нових внутрігосподарських відносин в утвердженні реальних прав власників на майно і землю, продукцію та кінцеві результати з тим, щоб за їх згодою та ініціативою перейти на економічні методи господарювання, які забезпечують не тільки матеріальну заінтересованість, а й відповідальність рядових членів колективних підприємств [39, с. 76].

Отже, підвищення ефективності виробництва в підприємницьких структурах повинно відзначатися організацією раціональних внутрігосподарських відносин, котрі ґрунтуються на інтересах приватної власності. Тобто, розмаїття форм господарювання в агропромисловому виробництві зумовлює посилену увагу до використання приватної власності, а також перехід на більш якісно вищий рівень ефективності виробництва за допомогою - інтеграції і кооперації.

Ксенофонов М. зазначає: "Організаційний перехід на приватне господарювання в аграрній сфері приведе до певного поліпшення результативності роботи. Але це буде досягнуто не завдяки якісному вдосконаленню виробничої та комерційної діяльності, а переважно шляхом відмови господарств від ведення збиткових виробництв та жорсткого контролю за збереженістю та реалізацією продукції" [39, с. 66].

За останні роки в АПК країни створено нові господарські структури з різноманітними формами власності, зокрема недержавні, які є добре пристосованими до умов перехідного періоду. Відбувається формування

ринкової інфраструктури, продовжується подальший пошук напрямів підвищення ефективності виробництва підприємницької діяльності.

Для успішного вирішення проблеми виведення з кризи і розвитку сільського господарства, створено необхідні передумови: здійснено перетворення у відносинах власності, насамперед у відносинах власності на землю, а також реорганізація і трансформація колективних сільськогосподарських підприємств в різноманітні підприємницькі формування з необхідною ефективною організаційно - правовою структурою.

Головне - зроблено важливий крок у формуванні нової організаційної структури, в якій майже усі суб'єкти господарювання ґрунтуються на засадах приватної власності на землю та інші засоби виробництва [39, с. 56].

На сучасному етапі реформування АПК відбувається розширення організаційно - правових форм аграрних підприємств.

Асоціації, КСП, селянські спілки відносять до прогресивних підприємницьких структур, проте їх такими вважати не слід. Як справедливо зазначає академік Онищенко О. М. : “Психологія їх членів залишилася незмінною, ставлення до землі й інших засобів виробництва, до виконання своїх трудових обов'язків також. У зв'язку з цим цілком закономірним слід вважати процес перетворення даних структур у більш прийнятні, пристосовані до ринкових умов господарювання підприємства” [38, с. 50].

Як свідчать проведені дослідження, що за певних умов, як дрібні, так і середні та великі господарства можуть ефективно працювати. Тому, як вважає Городенко С. В. не доцільно скрізь руйнувати великі підприємства і створювати дрібні [38, с. 28].

Економісти - дослідники вважають, що здійснені перетворення не охоплюють всю систему відносин в агропромисловому комплексі, а введення у сформований організм окремих нових елементів без модернізації, реформування всього механізму, включаючи систему інфраструктури ринку й управління, перетворюють їх у фактор руйнування [38, с. 7].

Тому має місце зміна форм власності і господарювання у сфері агропромислового виробництва.

На наш погляд, приватна власність на земельну частку (пай) сприяє збереженню існуючих організаційно - господарських структур, хоча дозволяє перебудувати їх у напрямі поєднання приватної форми власності на землю і майно з колективними формами організації виробництва. Це, в свою чергу, сприятиме формуванню нових підприємницьких структур і відносин на основі колективних форм організації виробництва. При цьому вирішальну роль забезпечить визначення і формування форм організації праці, котрі сприятимуть ефективнішому використанню матеріальних, трудових і земельних ресурсів, а також раціональне поєднання наявних і дефіцитних факторів виробничо - господарської діяльності - в кінцевому підсумку сприятиме істотному зростанню ефективності підприємницької діяльності.

Перспективними, як свідчить досвід розвитку сільськогосподарського підприємництва, можуть наступні організаційно - правові форми: селянське (фермерське) господарство, приватно - орендне підприємство, сільськогосподарський кооператив, господарське товариство.

Їх правовий статус розроблено і регулюється у відповідності з Законами України “Про підприємства в Україні”, “Про власність”, “Про підприємництво”, “Про господарські товариства”, “Про оренду землі”, “Про споживчу кооперацію”, “Про сільськогосподарську кооперацію”, “Про селянське (фермерське) господарство” і Указами Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва”, “Про прискорення приватизації майна в агропромисловому комплексі”, “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям”, “Про оренду землі”, “Про заходи щодо державної підтримки сільськогосподарського виробництва”, “Про основні напрями розвитку агропромислового комплексу України”, “Про заходи щодо підтримки цін і

доходів сільськогосподарських товаровиробників” , “Про невідкладні заходи щодо прискорення приватизації майна в Україні” , “Про деякі заходи щодо поліпшення умов господарювання недержавних сільськогосподарських підприємств” , “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” тощо.

Сучасний розвиток ефективних організаційно — правових форм господарювання впливає з теоретичної сутності цього економічного явища.

Для ринку характерним є те, що продиктовано життям і досвідом, а саме: об'єднання капіталу, зусиль і можливостей для ефективного господарювання. Такі типи добровільних об'єднань і формувань, як асоціація, концерн, акціонерне товариство найкраще підходять агропромислому виробництву на сучасному етапі формування і розвитку ринкових відносин.

Господарські суб'єкти, котрі базуються на акціонерній і орендній основах, є перспективними, їх доцільно розвивати шляхом створення в них кооперативних відносин. Економічний механізм, котрий створюється, забезпечує при правильному керуванні повну економічну самостійність структурних підрозділів і сприяє розширеному відтворенню.

1.3. Методика та показники аналізу ефективності виробництва продукції рослинництва.

Основними засобами пізнання господарської діяльності є аналіз і синтез, які являють собою діалектичну єдність. Аналіз - це метод пізнання явищ, предметів та процесів шляхом їх розкладання на складові частини. Синтез - це зворотня сторона аналізу, тобто метод пізнання явищ, предметів і процесів шляхом об'єднання їх складових частин в єдине ціле.

Предметом аналізу є виробничі відносини, які відбуваються в процесі функціонування підприємств і відображені в планових та звітних документах, статистичному й оперативному обліку.

Об'єктами економічного аналізу є постачальна, виробнича, збутова та фінансова сторони господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. Сукупність об'єктів економічного аналізу визначають його предмет.

Основною метою економічного аналізу - є всебічне підсилення дії продуктивних сил на ефективність підприємства, поліпшення показників його роботи.

За періодом проведення розрізняють! річний і оперативний аналіз. Річний проводять за результатами роботи підприємства за рік або ряд років, що дозволяє оцінити досягнутий рівень спеціалізації, інтенсифікації виробництва і т.д. Оперативний - проводять за результатами роботи за окремі періоди року з метою вивчення тих або інших сторін діяльності (місяць, квартал, ланка, бригада тощо).

За обсягом інформації розрізняють: комплексний і частковий аналіз. Комплексний - коли аналізують (розглядають) усі сторони діяльності сільськогосподарського підприємства. При частковому аналізі вивчають діяльність окремих галузей, підрозділів та напрямків діяльності.

Метод економічного аналізу - це система прийомів і способів дослідження динамічного розвитку виробничих відносин у нерозривній єдності

з продуктивними силами, розкриття факторів, Тенденцій та закономірності цього розвитку, обґрунтування і прийняття оптимальних управлінських рішень для виявлення і мобілізації внутрішньогосподарських резервів:

В основі методу економічного аналізу лежить система способів і прийомів аналізу господарської діяльності як єдиного цілого та формалізованого описання результатів аналізу у вигляді системи показників.

Найбільш поширеними методами організації аналізу в сільськогосподарських підприємствах є:

порівняння - найбільш ранній і розповсюджений спосіб економічного аналізу, основною вимогою якого є співставність показників у часі та просторі. Порівняння фактичних даних з плановими дає змогу визначити рівень виконання планів, а порівняння фактичних даних з даними минулих років визначає динаміку розвитку підприємства. Виробничі показники можна порівнювати з іншими господарствами даного виробничого типу;

обчислення різниць - застосовують у тих випадках, коли потрібно виявити вплив невеликої кількості факторів на відхилення фактичних результативних показників від базових;

визначення питомої ваги — застосовують при вивченні

структури виробництва, посівних площ, виробничих запасів, земельних угідь тощо;

процентних співвідношень - використовують для розрахунку рентабельності виробництва, його товарності за галузями чи окремими видами продукції;

ланцюгових підстановок - зводиться до встановлення впливу окремих факторів на узагальнюючий показник (послідовна заміна базової величини одних і тих же факторів фактичною, з подальшим відніманням від результату кожної наступної підставки попереднього результату). Кількість підставок рівняється кількості факторів, що впливають на результативний показник, плюс

одиниця. Різниця результатів показує величину впливу окремого фактора на узагальнюючий показник;

аналітичних групувань - застосовують для систематизації або класифікації первинних даних про явища, процеси, причини і фактори, що їх обумовили та виявлення закономірностей їх впливу на результати господарської діяльності;

індексний метод - дає можливість виявити вплив різних факторів на показники господарської діяльності за допомогою використання відповідних формул, наприклад індексів:

$$I_q = \frac{q_1}{q_0}$$

I_q - індекс фізичного обсягу реалізованої продукції;

q_1 і q_0 — обсяг реалізованої продукції у звітному і базисному році;

кореляційний метод - дає можливість виявити не лише наявність зв'язку між досліджуваними явищами, а й його тісноту;

розкладання показників на складові частини дає можливість встановити розмір окремих елементів. Його широко застосовують при аналізі синтетичних показників (наприклад собівартість - статті витрат);

балансовий - застосовують, коли відомі деякі однорідні показники і є можливість через них визначити значення інших показників чи факторів, перевірити їх взаємозв'язок. Він дає можливість встановити наявність і потребу у певних виробничих ресурсах, видах продукції та інших засобах, виявити відхилення у цих показниках тощо.

Завдання економічного аналізу - це підвищення ефективності господарської діяльності, раціоналізація використання виробничого потенціалу, економія ресурсів, удосконалення системи управління підприємством. До найважливіших завдань, що стоять перед аналізом слід віднести:

визначення реальності та частоти зміни виробничих завдань, обґрунтованості норм споживання матеріальних, трудових та фінансових ресурсів;

оцінка виконання бізнес-плану та напрямків його відхилень;

оцінка забезпеченості підприємства матеріальними, трудовими та фінансовими ресурсами;

виявлення факторів і вимірювання їх впливу на відхилення фактичних результатів від планових;

виявлення резервів підвищення ефективності виробництва;

відпрацювання заходів щодо використання виявлених резервів на всіх стадіях виробничого процесу та здійснення контролю за цим процесом;

дослідження оптимальності управлінських рішень тощо

Виробничі та економічні показники аналізу діяльності сільськогосподарських підприємств

Основним напрямком діяльності сільськогосподарських підприємств всіх форм власності є збільшення виробництва продукції.

Усі виробничі та економічні показники аналізу діяльності сільськогосподарських підприємств можна поділити:

за змістом на: кількісні - відображають розміри аналізованих об'єктів (загальна площа, структура, посівна площа, поголів'я тварин та птиці і т.д.); якісні - відображають суттєві особливості об'єктів (урожайність сільськогосподарських культур, продуктивність сільськогосподарських тварин та праці і т.д.);

за методикою розрахунку показники класифікуються на: натуральні (валове виробництво продукції в центнерах, поголів'я тварин в головах, посівна площа в гектарах);

умовні: центнер кормових одиниць; еталонні гектари і т.д.; вартісні: валове та товарне виробництво продукції в грошовому виразі, як рослинництва

так і тваринництва і т.д.; трудові: середньорічна кількість працівників, відпрацьовано людино-годин і т.д.;

за сферою дії: загальні та часткові.

Виробничі показники використовуються при визначенні впливу окремих елементів (ресурсів) виробництва (насіння; добрив, технічних засобів, енергоресурсів, кормів і т.д.) на результати господарської діяльності (поголів'я, посівні площі, структуру).

Економічні показники оцінюють ефективність виробництва в сільськогосподарському підприємстві. Для цього використовують їх систему:

продуктивність сільськогосподарських тварин (середньорічний надій на корову; середньодобовий приріст ВРХ, середньодобовий приріст свиней; урожайність сільськогосподарських культур і т.д.);

вартість валової продукції (в натуральному і вартісному виразі на 100 га сільськогосподарських угідь, на одного середньорічного працівника і т.д.;

валовий дохід на 100 га сільськогосподарських угідь; на 1 середньорічного працівника. Валовий дохід визначається як різниця між виручкою від реалізації продукції і надання послуг та матеріально-грошовими затратами на її виробництво;

прибуток - це частина доходу, створеного у сфері виробництва, що отримав свою специфічну форму на стадії реалізації продукції, робіт і послуг та сумою усіх витрат на виробництво та реалізацію. Прибуток є: джерелом розширеного відтворення; утворення фонду споживання; утримання та розвитку підприємства; фонду матеріального заохочення тощо. Виділяють два види прибутку: балансовий та розрахунковий (чистий). Балансовий прибуток - загальна сума прибутку підприємства від усіх видів діяльності за певний період, яка відображена в його балансі. Розрахунковий прибуток - це частина балансового прибутку, що залишилась після відрахування на спеціальні першочергові

цілі (плата за землю, фіксовані рентні платежі, процент з прибутку за банківський кредит та інші). Чистий прибуток - це частина балансового прибутку, що залишається у господарстві після покриття всіх платежів і витрат, які здійснюються з прибутку.

рентабельність - це відношення прибутку до величини затрат, що сприяли його створенню. Вона характеризує рівень віддачі витрат на використання ресурсів і засобів виробництва (вимірюється в процентах);

норма рентабельності (загальна рентабельність) розраховується як процентне відношення балансового прибутку до середньорічної вартості виробничих основних фондів та нормованих оборотних засобів.

Висновки до першого розділу.

Різке скорочення машинного парку, зокрема тракторів, зернозбиральних, кормозбиральних, картоплезбиральних та інших комбайнів, а також землеобробних, посівних та ряду інших технічних засобів, що призвело до зниження більше як удвічі технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва, вимагає значного підвищення рівня використання кожної машини, організації роботи технічних засобів у напружені періоди у дві зміни. Тільки за рахунок скорочення простоїв з організаційних і технічних причин, максимального використання потужних тракторів, особливо за рахунок раціонального комплектування агрегатів, широкого застосування тракторного парку на транспортних роботах можна підвищити їх річний виробіток у середньому майже на чверть і разом з тим скоротити амортизаційні відрахування на одиницю роботи.

З метою підвищення ефективності використання технічних засобів важливо застосовувати стимулюючі госпрозрахункові методи організації роботи механізаторів у сільськогосподарських структурах.

Важливим показником економічної ефективності розвитку матеріально-ресурсної бази є визначення ефективності науково-технічного прогресу, тобто

економічного ефекту від впровадження нової техніки в розрахунку на одиницю витрат на нову техніку. Оцінка ефективності окремих видів технічних засобів здійснюється на підставі показника річного економічного ефекту, який визначається зіставленням приведених витрат на замінювану (базову) техніку і на нову техніку.

Підвищення ефективності виробництва в підприємницьких структурах повинно відзначатися організацією раціональних внутрігосподарських відносин, котрі ґрунтуються на інтересах приватної власності. Тобто, розмаїття форм господарювання в агропромисловому виробництві зумовлює посилену увагу до використання приватної власності, а також перехід на більш якісно вищий рівень ефективності виробництва за допомогою - інтеграції і кооперації.

Найбільш поширеними методами організації аналізу в сільськогосподарських підприємствах є:

порівняння - найбільш ранній і розповсюджений спосіб економічного аналізу, основною вимогою якого є співставність показників у часі та просторі. Порівняння фактичних даних з плановими дає змогу визначити рівень виконання планів, а порівняння фактичних даних з даними минулих років визначає динаміку розвитку підприємства. Виробничі показники можна порівнювати з іншими господарствами даного виробничого типу;

обчислення різниць - застосовують у тих випадках, коли потрібно виявити вплив невеликої кількості факторів на відхилення фактичних результативних показників від базових;

визначення питомої ваги — застосовують при вивченні структури виробництва, посівних площ, виробничих запасів, земельних угідь тощо;

процентних співвідношень - використовують для розрахунку рентабельності виробництва, його товарності за галузями чи окремими видами продукції;

ланцюгових підстановок - зводиться до встановлення впливу окремих факторів на узагальнюючий показник (послідовна заміна базової величини одних і тих же факторів фактичною, з подальшим відніманням від результату кожної наступної підставки попереднього результату). Кількість підставок рівняється кількості факторів, що впливають на результативний показник, плюс одиниця. Різниця результатів показує величину впливу окремого фактора на узагальнюючий показник;

аналітичних групувань - застосовують для систематизації або класифікації первинних даних про явища, процеси, причини і фактори, що їх обумовили та виявлення закономірностей їх впливу на результати господарської діяльності;

індексний метод - дає можливість виявити вплив різних факторів на показники господарської діяльності за допомогою використання відповідних формул;

кореляційний метод - дає можливість виявити не лише наявність зв'язку між досліджуваними явищами, а й його тісноту;

балансовий - застосовують, коли відомі деякі однорідні показники і є можливість через них визначити значення інших показників чи факторів, перевірити їх взаємозв'язок. Він дає можливість встановити наявність і потребу у певних виробничих ресурсах, видах продукції та інших засобах, виявити відхилення у цих показниках тощо.

Усі виробничі та економічні показники аналізу діяльності сільськогосподарських підприємств можна поділити:

за змістом на: кількісні - відображають розміри аналізованих об'єктів (загальна площа, структура, посівна площа, поголів'я тварин та птиці і т.д.); якісні - відображають суттєві особливості об'єктів (урожайність сільськогосподарських культур, продуктивність сільськогосподарських тварин та праці і т.д.);

за методикою розрахунку показники класифікуються на: натуральні (валове виробництво продукції в центнерах, поголів'я тварин в головах, посівна площа в гектарах);

умовні: центнер кормових одиниць; еталонні гектари і т.д.; вартісні: валове та товарне виробництво продукції в грошовому виразі, як рослинництва так і тваринництва і т.д.; трудові: середньорічна кількість працівників, відпрацьовано людино-годин і т.д.;

за сферою дії: загальні та часткові.

Виробничі показники використовуються при визначенні впливу

окремих елементів (ресурсів) виробництва (насіння; добрив, технічних засобів, енергоресурсів, кормів і т.д.) на результати господарської діяльності (поголів'я, посівні площі, структуру).

Економічні показники оцінюють ефективність виробництва в сільськогосподарському підприємстві. Для цього використовують їх систему:

продуктивність сільськогосподарських тварин (середньорічний надій на корову; середньодобовий приріст ВРХ, середньодобовий приріст свиней; урожайність сільськогосподарських культур і т.д.);

вартість валової продукції (в натуральному і вартісному виразі на 100 га сільськогосподарських угідь, на одного середньорічного працівника і т.д.;

валовий дохід на 100 га сільськогосподарських угідь; на 1 середньорічного працівника. Валовий дохід визначається як різниця між виручкою від реалізації продукції і надання послуг та матеріально-грошовими затратами на її виробництво;

прибуток - це частина доходу, створеного у сфері виробництва, що отримав свою специфічну форму на стадії реалізації продукції, робіт і послуг та сумою усіх витрат на виробництво та реалізацію. Прибуток є: джерелом розширеного відтворення; утворення фонду споживання; утримання та розвитку підприємства; фонду матеріального заохочення тощо. Виділяють два види прибутку: балансовий та розрахунковий (чистий). Балансовий прибуток -

загальна сума прибутку підприємства від усіх видів діяльності за певний період, яка відображена в його балансі. Розрахунковий прибуток - це частина балансового прибутку, що залишилась після відрахування на спеціальні першочергові

цілі (плата за землю, фіксовані рентні платежі, процент з прибутку за банківський кредит та інші). Чистий прибуток - це частина балансового прибутку, що залишається у господарстві після покриття всіх платежів і витрат, які здійснюються з прибутку.

рентабельність - це відношення прибутку до величини затрат, що сприяли його створенню. Вона характеризує рівень віддачі витрат на використання ресурсів і засобів виробництва (вимірюється в процентах);

норма рентабельності (загальна рентабельність) розраховується як процентне відношення балансового прибутку до середньорічної вартості виробничих основних фондів та нормованих оборотних засобів.

РОЗДІЛ II. АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА І ПРОДАЖУ ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА.

2.1. Організаційна та економічна характеристика досліджуваного підприємства

Приватне орендне підприємство (ПОП) «Агропродсервіс», с. Настасів, знаходиться у Тернопільському районі на трасі «Тернопіль–Чернівці» на відстані 12 км від міста Тернопіль.

ПОП «Агропродсервіс» орендує в селян, які проживають на території селищної ради «Настасів» 15597 гектарів сільськогосподарських угідь, з них 15544 га ріллі.

Використання земельних угідь здійснюється під посів й вирощування зернових культур, посівна площа та їх структура за останні 2010–2012 три роки наведені у таблиці 2.1.

Як видно з таблиці, найбільшу частку посівних площ у спеціалізованому підприємстві займають зернові та зернобобові культури. Для прикладу, частка зернових і зернобобових в структурі займає: у 2010 р. – 9266 га (70,1%); у 2011 р. – 11246 га (72,2%); у 2012 р. – 8754 га (56,1%). Наведені показники показали, що за останні роки найбільшу площу зернових і зернобобових культур мали у 2011 р. – 11246 га (72,2%).

Серед зернових і зернобобових культур найбільшу площу займали пшениця, кукурудза на зерно, ячмінь, зібрана площа і їх частка займали відповідно: у 2010 р. – пшениці – 3735 га (28,3%); кукурудзи – 3332 га (25,2%); ячменю всього – 2104 га (15,9%); у 2011 р. – пшениці – 4031 га (25,9%); кукурудзи – 4557 га (29,3%).

Серед технічних культур у підприємстві найбільшу посівну площу і частку займали: ріпак озимий і ярий відповідно у 2010 р. – 2242 га (17,0%); у 2011 р. – 1895 га (12,1%); у 2012 р. – 2721 га (17,4); соя відповідно у 2010 р. – 744 га (5,6%); у 2011 р. – 1304 га (8,4%); у 2012 р. – 1762 га (11,3%); цукровий

буряк відповідно у 2010 р. – 942 га (4,1%); у 2011 р. – 1059 га (6,8%); у 2012 р. – 1384 га (8,9).

Таблиця 2.1.

**Динаміка структури посівних площ сільськогосподарських культур
у ПОП «Агропродсервіс» Тернопільського району**

Показники	2010 р.		2011 р.		2012 р.	
	площа, га	в %	площа, га	в %	площа, га	в %
Зернові та зернобобові – всього	9266	70,1	11246	72,2	8754	56,1
з них: пшениця озима	3239	24,5	3361	21,6	2257	14,5
пшениця яра	496	3,8	670	4,3	8,42	5,4
пшениця – всього	3735	28,3	4031	25,9	3099	19,9
гречка	78	0,6	193	1,2	128	0,8
кукурудза на зерно	3332	25,2	4557	29,3	3252	20,9
ячмінь ярий	1468	11,1	1714	11,0	1124	7,2
ячмінь озимий	636	4,8	663	4,3	1084	7,0
ячмінь – всього	2104	15,9	2377	15,3	1200	14,2
горох	17	0,1	88	0,6	67	0,4
Технічні культури – всього	3928	29,7	4258	27,3	5867	37,6
з них: соя	744	5,6	1304	8,4	1762	11,3
ріпак озимий	2242	17,0	1440	9,2	2076	13,3
ріпак ярий	–	–	455	2,9	645	4,1
ріпак – всього	2242	17,0	1895	12,1	2721	17,4
цукрові буряки	942	7,1	1059	6,8	1384	8,9
Картопля	19	0,1	60	0,4	80	0,5
Овочі відкритого ґрунту	–	–	11	0,1	–	–
Зібрана площа – всього	13213	100	15575	100	14701	94,3
Рілля – всього	13213	100	15575	100	15597	100

Виявлена тенденція до збільшення серед технічних культур сої, ріпаку і цукрових буряків. Водночас, у підприємстві суттєво зменшились посіви пшениці, ячменю.

Зазначимо, що посівні площі зернових культур значною мірою обумовлені виробничим напрямом підприємства «Агропродсервіс» Тернопільського району (табл. 2.2).

Таблиця 2.2.

**Виробничий напрям підприємства «Агропродсервіс»
Тернопільського району Тернопільської області**

Показники	2010 р.		2011 р.		2012 р.	
	виручка на суму, тис. грн.	%	виручка на суму, тис. грн.	%	виручка на суму, тис. грн.	%
Продукція рослинництва – всього	47620	56,9	91076	56,6	118639	52,7
у т. ч.: Зернові та зернобобові	29807	35,6	48513	30,1	80449	35,7
з них: пшениця – всього	3470	4,1	3388	2,1	19798	8,8
кукурудза	22788	27,2	29681	14,4	50126	22,3
ячмінь – всього	3506	4,2	14792	9,2	9965	4,4
горох	17	0,1	88	0,6	67	0,4
Технічні культури – всього	17168	20,5	42244	30,0	36776	16,3
з них: ріпак	11280	13,5	19480	12,1	26526	11,8
цукрові буряки	4914	5,9	21776	13,5	10137	4,5
картопля і овочі	275	0,3	27	–	389	0,2
інша продукція рослинництва	370	0,4	292	0,2	–	–
Продукція тваринництва – всього	25417	30,4	62707	38,9	81414	36,2
у т. ч.: скотарство – всього	1377	1,6	2594	1,6	3532	1,6
свинарство	21975	26,3	55415	34,4	66346	29,5
інша продукція тваринництва	2065	2,5	4698	2,9	11536	5,1
Рослинництво і тваринництво – всього	73037	87,3	153783	95,5	200053	88,9
Послуги в сільському господарстві	10666	12,7	7213	4,5	25056	11,1
Продукція і послуги – всього	83703	100	160966	100	225109	100

Як видно з таблиці, обсяг виробництва продукції галузей рослинництва і виручки упродовж 2010–2012 років досягнули суми відповідно 47620 тис. грн. (56,9%) та 118639 тис. грн. (52,7%). За цей період зменшилась частка виручки, отриманої від реалізації продукції рослинництва з 56,9% до 52,7%, або на 4,2%,

та збільшилась частка виручки від реалізації продукції тваринництва відповідно з 30,4% до 36,2%, або на 5,8%.

Дослідження показали, що найбільшу частку виручки у підприємстві «Агропродсервіс» за останні (2010–2012) три роки отримали в рослинництві від реалізації зернових відповідно 30,1–35,7%, а у тваринництві – продукції свинарства – 26,3–34,4%. При цьому в підприємстві майже третину виручки отримали упродовж 2010–2012 рр. від реалізації продукції технічних культур.

Отже, на основі аналізу структури виручки (доходу), отриманих від реалізації продукції рослинництва і тваринництва, можна зробити висновок, що підприємство «Агропродсервіс» спеціалізується на виробництві зернових культур, продукції свинарства і технічних культур. Виробничий напрям підприємства «Агропродсервіс» – «зерново-свинарський» із виробництвом цукрових буряків, ріпаку і сої.

Виробничий напрям підприємства «Агропродсервіс» зумовив нас провести порівняльний аналіз досліджуваного підприємства із аграрними господарствами області щодо ефективності використання земельних угідь. Показники, що характеризують економічну ефективність використання земельних угідь у підприємствах Тернопільської області, наведені у таблиці 2.3.

Як видно з таблиці, економічна ефективність використання земель у аналізованому підприємстві «Агропродсервіс» набагато вища, ніж у середньому по сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області. Так, наприклад, з розрахунку на 100 га сільгоспугідь у підприємстві «Агропродсервіс» отримано валової продукції та доходу: у 2010 р. відповідно 610,8 тис. грн. і 553,3 тис. грн., або відповідно на 38,4% і 8,0% більше, ніж у середньому по підприємствах Тернопільської області; у 2011 р. – 814 тис. грн. і 986,0 тис. грн., або на 40,7% і 33,7% порівняно з середніми показниками області; у 2012 р. – 1148,4 тис. грн. і 1282,6 тис. грн., що відповідно на 64,4% і 56,4% порівняно з відповідними показниками по Тернопільській області.

Таблиця 2.3.

**Ефективність використання земельних угідь
у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області**

Показники	Підприємства області			У т. ч. ПОП «Агро- продсервіс» Тернопіль- ського району		
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Вироблено валової продукції, тис. грн.:						
– на 100 га сільгоспугідь	441,3	578,5	711,5	610,8	814,2	1148,4
– на одного працівника	241,5	260,6	313,6	269,0	545,0	688,9
Отримано доходу (виручки) від реалізації продукції, тис. грн.						
– на 100 га сільгоспугідь	512,4	737,5	820,1	553,3	986,0	1282,6
– на одного працівника	235,7	332,1	361,5	243,7	660,0	769,4
Отримано валового прибутку, тис. грн.						
– на 100 га сільгоспугідь	82,5	202,8	125,5	63,8	188,1	152,7
– на одного працівника	38,0	91,3	55,3	28,1	125,9	91,6

Варто зазначити, що виявлені позитивні тенденції, як видно з табл. 2.3, щодо підвищення економічної ефективності використання земельних угідь як у підприємстві «Агропродсервіс», так і в середньому по господарствах «Тернопільської області. Правда, темпи зростання економічної ефективності використання земельних та трудових ресурсів у ПОП «Агропродсервіс» значно вищі, ніж в середньому по підприємствах Тернопільської області. Це зумовлено вищою концентрацією та спеціалізацією виробництва сільськогосподарської продукції.

Важливим фактором економічної ефективності сільськогосподарського виробництва є урожайність усіх культур. Показники урожайності усіх сільськогосподарських культур безпосередньо у підприємстві «Агропродсервіс» наведені у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

**Динаміка урожайності сільськогосподарських культур
у підприємстві «Агропродсервіс» Тернопільського району**

Культури	Роки			2012 р. в % до:	
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2010 р.	2011 р.
Зернові та зернобобові – всього	38,6	52,0	61,5	159,3	118,3
з них: пшениця озима	30,4	50,6	62,9	206,9	124,3
пшениця яра	25,5	41,7	46,1	180,8	110,6
кукурудза на зерно	57,6	62,8	78,8	136,8	125,5
ячмінь озимий	32,8	44,2	37,2	113,4	84,2
ячмінь ярий	23,9	38,9	50,7	212,1	130,3
гречка	9,8	8,6	10,4	106,1	120,9
горох	17,2	36,6	33,6	195,3	91,8
Соя	19,6	20,1	27,1	138,3	134,8
Ріпак озимий	18,6	23,6	25,6	137,6	108,5
Ріпак ярий	–	26,9	26,1	–	97,0
Цукрові буряки	336	411	518	154,0	126,0
Картопля	150	244	160	106,7	65,6

Як видно з таблиці, рівень урожайності майже усіх сільськогосподарських культур упродовж 2010–2012 років суттєво підвищився. Так, наприклад, урожайність зернових і зернобобових культур у 2011–2012 рр. зросла на 34,7% та 59,3%. Зокрема, урожайність пшениці озимої у 2012 р. порівняно із 2010 р. підвищилась відповідно із 30,4 ц/га до 62,9 ц/га, або у 2,1 раза.

Зазначимо, що за аналізований період у підприємстві «Агропродсервіс» рівень урожайності мав значні коливання, що засвідчує про значну залежність урожайності від погодних умов. Такі коливання по урожайності мали: ячмінь озимий, горох, ріпак ярий, картоплі та інших культур.

З метою дати оцінку даному рівню урожайності у підприємстві «Агропродсервіс» провели порівняльний аналіз урожайності із середньообласними показниками (табл. 2.5).

Таблиця 2.5.

Порівняльний аналіз урожайності сільськогосподарських культур у підприємствах Тернопільської області,ц/га

Культури	В середньому по Тернопільській області			У т. ч. по підприємствах Тернопільського району			З них ПОП «Агропродсервіс»		
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Зернові та зернобобові	29,0	44,0	46,4	28,5	39,3	39,9	38,6	52,0	61,5
з них: пшениця	25,6	40,0	37,8	24,8	39,7	35,5	30,1	48,3	57,2
ячмінь	20,5	32,4	35,7	20,5	35,1	31,7	28,3	42,1	44,3
кукурудза на зерно	34,5	64,2	73,2	54,1	55,8	74,8	57,6	62,8	78,8
гречка	8,6	10,7	9,6	8,1	9,2	9,6	9,8	8,6	10,4
горох	19,8	25,6	22,7	16,8	28,9	29,2	17,2	36,6	33,6
Цукрові буряки	257	342	434	334	353	468	336	411	518
Соя	18,2	20,1	24,5	17,1	19,8	23,4	19,6	20,1	27,1
Ріпак – всього	15,6	19,9	23,5	12,7	17,3	19,6	18,6	23,9	25,8
Картопля	271	232	231	101	207	233	150	244	160

Як видно з таблиці, урожайність усіх основних культур підприємства «Агропродсервіс» дещо вища порівняно із середніми показниками урожайності відповідних культур по Тернопільському району та області загалом. За окремими культурами аналізоване підприємство має менший рівень урожайності.

Таким чином, проведені дослідження показали, що сільськогосподарське підприємство «Агропродсервіс» має добрі сприятливі умови для вирощування усіх сільськогосподарських культур.

Аналізоване підприємство спеціалізується на виробництві зерна, м'яса свиней, виробництві продукції технічних культур.

Виробничий напрям підприємства – «зерново-свинарський» із виробництвом продукції технічних культур.

Спеціалізація і концентрація підприємства сприяє підвищенню економічної ефективності використання земельних, трудових та інших ресурсів.

Водночас, спеціалісти та керівники виробничих підрозділів мають зосередити свої зусилля, кошти та ресурси на підвищенні концентрації виробництва, запровадження прогресивних, ресурсоощадливих технологій, що сприятиме зміцненню економіки усіх галузей підприємства «Агропродсервіс» Тернопільського району.

2.2. Аналіз економічної ефективності виробництва і продажу зерна у підприємстві

Зернове господарство – це провідна галузь сільського господарства у кожному аграрному підприємстві, адміністративному районі, області та Україні загалом. Зерно є одним із небагатьох видів сільськогосподарської продукції, який забезпечує стабільні доходи та високу економічну ефективність виробництва в сільськогосподарських підприємствах. Саме тому одним із головних пріоритетів розвитку зернового господарства на теперішній час виступає використання сучасних технологій виробництва зерна, що забезпечує зростання урожайності, зниження рівня витрат, отримання стабільних обсягів виробництва і при цьому сприяють збереженні родючості ґрунтів, забезпечуючи стабільне майбутнє функціонування галузей зернового господарства.

Сучасний стан і потреби національної економіки зумовлюють нагальну потребу підвищення економічної ефективності виробництва зерна в кожному підприємстві, районі, регіоні, країні загалом.

Враховуючи ці вимоги, ми провели аналіз економічної ефективності зернового господарства у підприємстві «Агропродсервіс» Тернопільського району. Показники, що характеризують ефективність зернових і зернобобових культур, наведені у таблиці 2.6. Як видно з таблиці, у спеціалізованому підприємстві виявлена чітка тенденція щодо підвищення урожайності зернових і зернобобових культур. Для прикладу, там урожайність зернових і зернобобових культур становила: у 2010 р. – 38,6 ц/га; у 2011 р. – 52,0 ц/га; у 2012 р. – 61,5 ц/га, або відповідно більше у порівнянні із 2010 р. на 34,7% і 59,3%. Підвищення урожайності зернових і зернобобових культур дало змогу збільшити підприємству обсяг виробництва і продажу зерна як всього, так і в розрахунку на 100 га ріллі. Так, наприклад, упродовж 201–2012 рр. обсяг виробництва зерна збільшився відповідно з 360,1 тис. ц до 584,9 тис. ц (2011 р.) і 538,1 тис. ц (2012 р.), або відповідно на 62,4% і 49,4%.

Таблиця 2.6

**Економічна ефективність вирощування зернових і зернобобових культур
у підприємстві «Агропродсервіс»
Тернопільського району Тернопільської області***

Культури	Роки			2012 р. в % до:	
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2010 р.	2011 р.
Зібрана площа зернових і зернобобових – всього, га	9266	11246	8754	94,5	77,8
Урожайність зернових і зернобобових з 1 га, ц	38,6	52,0	61,5	159,3	118,3
Вироблено зерна – всього, тис. ц	360,1	584,9	538,1	149,4	92,0
Продано зерна – всього, тис. ц	2728	3450	3450	126,5	92,0
у т. ч. на 100 га сільгоспугідь, ц	261,1	349,7	505,6	193,6	144,6
Повна собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн.	91,96	90,75	131,78	143,3	145,2
Ціна 1 ц реалізованого зерна, грн.	114,16	138,74	159,13	139,4	114,7
Отримано прибутку:					
– на 1 ц реалізованого зерна, грн.	22,20	47,99	27,35	123,2	57,0
– на 1 га зібраної площі, грн.	863	1492	1579	183,0	105,8
– на 100 га ріллі, тис. грн.	43,9	107,6	88,6	201,9	82,3
– всього, тис. грн.	5796	16781	13826	238,5	82,4
Рентабельність зернового господарства, %	24,1	52,9	20,8	–3,3	–32,1

Джерело: форма № 50 с.г. підприємства.

За цей період обсяг продажі зерна у підприємстві збільшився з 261,1 тис. ц (2010 р.) до 349,7 тис. ц (2011 р.) і 505,6 тис. ц. (2012 р.), або відповідно на 33,9% і на 93,6%.

Зазначимо, що за аналізований період суттєво збільшились собівартість і ціна реалізованого зерна. Для прикладу, собівартість 1 ц проданого зерна зросла із 91,96 грн. (2010 р.) до 131,78 грн. (2012 р.), або на 43,3%. При цьому тенденція збільшення собівартості 1 ц проданого зерна переважає тенденцію зростання ціни. Так, наприклад, ціна 1 ц проданого зерна збільшилась із 114,16 грн. (2010 р.) до 159,13 грн. (2012 р.), або лише на 39,3%. Тобто темпи

зростання ціни 1 ц зерна за аналізований період були на 4% менші від собівартості. Все це і стало основною причиною зменшення прибутку в розрахунку як на 1 ц проданого зерна, так і 1 га зібраної площі за однакових умов продажу обсягу продукції. При цьому зменшилась рентабельність галузі зернового господарства. Наприклад, якщо рентабельність зернового господарства була у 2010 р. на рівні 24,1%, то у 2011 р. вона збільшилась до 52,9%, а у 2012 р. – зменшилась до 20,8%, або на 32,1% менше, ніж була у 2011 р.

Дослідження показали, що економічна ефективність зернового господарства у підприємстві «Агропродсервіс» залежить в основному від рівня собівартості зерна, його ціни та обсягу продажу.

Для аналізу економічної ефективності виробництва і продажу зерна пшениці озимої провели розрахунки показників форми «50 сг», результати яких наведено у таблиці 2.7. Як видно з таблиці, у аналізовану підприємстві показники зібраної площі та урожайності мають суттєву диференціацію. Порівняно найбільша зібрана площа (3361 га) була у 2011 р., а найменша (2257 га) – у 2012 р. Різниця між найбільшою і найменшою зібраними площами становила 1104 га, або 48,9%. За аналізований період 2010–2012 рр. урожайність пшениці з 1 га збільшилась відповідно із 30,4 ц до 62,9 ц, або у 2,1 разу. За цей період збільшились обсяги виробництва і продажу зерна пшениці. Для прикладу, обсяг продажу зерна за аналізований період (2010–2012 рр.) збільшився із 30 тис. ц до 93,3 тис. т, або в 3,1 разу.

Зазначимо, що упродовж 2010–2012 рр. суттєво збільшились собівартість і ціна 1 ц реалізованої продукції. Так, наприклад, за цей період собівартість 1 ц пшениці озимої збільшилась із 101,70 грн. (2010 р.) до 153,50 грн. (2012 р.), або на 50,9%. Ціна 1 ц проданої пшениці озимої упродовж 2010–2012 рр. зросла із 87,87 грн. до 157,10 грн., що на 78,8%. При цьому, ціна 1 ц пшениці була у 2010 р. 87,87 грн., або на 13,83 грн. меншою від її собівартості. Саме цей фактор зумовив збитковість пшениці озимої, рентабельність її була у 2010 р. на рівні (–13,6%). У 2011 р. ціна 1 ц проданої пшениці збільшилась до 164,71 грн.,

або на 87,4%. Це сприяло збільшенню прибутковості та рентабельності зерна пшениці озимої.

Таблиця 2.7

**Ефективність виробництва зерна пшениці озимої
у підприємстві «Агропродсервіс» Тернопільського району***

Культури	Роки			2012 р. в % до:	
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2010 р.	2011 р.
Зібрана площа пшениці озимої, га	3239	3361	2257	69,7	67,2
Урожайність пшениці озимої з 1 га, ц	30,4	50,6	62,9	206,9	124,3
Вироблено зерна – всього, тис. ц	98,4	169,9	142,0	144,3	83,6
Те саме на 100 га сільгоспугідь, ц	744	1089	911	122,4	83,7
Продано пшениці – всього, тис. ц	30,0	20,6	93,3	311,0	452,9
Те саме на 100 га сільгоспугідь, ц	227	132	598	263,4	453,0
Повна собівартість 1 ц проданої пшениці, грн.	101,70	106,90	153,50	150,9	143,6
Ціна 1 ц реалізованого зерна пшениці, грн.	87,87	164,71	157,10	178,8	95,4
Отримано прибутку на:					
– 1 ц проданого зерна, грн.	-13,83	57,81	3,60	126,0	6,2
– 1 га зібраної площі, грн.	-128	353	149	116,4	42,2
– 100 га ріллі, тис. грн.	-3140	7622	2154	168,6	28,3
– всього, тис. грн.	-415	1189	336	180,9	28,3
Рентабельність пшениці озимої, %	-13,6	54,1	2,3	15,9	-51,8

*Джерело: форма № 50 с.г. підприємства.

Водночас, у 2012 р. ціна за 1 ц пшениці озимої знову зменшилась до 157,10 грн., або на 7,61 грн. (4,6%), що знову зумовило зменшення прибутковості та рівня рентабельності, як видно з таблиці 2.6, порівняно із 2011 р.

Варто зазначити, що виробництво і продаж зерна пшениці ярої у підприємстві «Агропродсервіс» упродовж 2010–2012 рр. було збитковим (табл. 2.8). Як видно з таблиці, зібрана площа і урожайність пшениці ярої

суттєво менші від аналогічних показників пшениці озимої. При цьому собівартість пшениці ярої значно більша від собівартості пшениці озимої. Саме це і зумовило збитковість зерна пшениці ярої. Головною причиною високої собівартості зерна пшениці ярої є низький рівень її урожайності, що і обумовив зростання собівартості зерна, а відтак і збитковість зерна. Так, рівень рентабельності пшениці ярої упродовж 2010–2012 рр. становив відповідно (–14,2%) і (–5,0%).

Таблиця 2.8

**Ефективність виробництва зерна пшениці ярої
у підприємстві «Агропродсервіс» Тернопільського району***

Культури	Роки			2012 р. в % до:	
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2010 р.	2011 р.
Зібрана площа пшениці ярої, га	496	670	842	169,8	125,7
Урожайність пшениці ярої з 1 га, ц	25,5	41,7	46,1	180,8	110,6
Вироблено зерна – всього, тис. ц	12,6	27,9	38,8	307,9	139,1
Те саме на 100 га ріллі, ц	96	179	249	259,4	139,1
Продано пшениці ярої – всього, тис. ц	9,5	19,5	32,7	344,2	167,7
Те саме на 100 га ріллі, ц	72	125	210	291,7	168,0
Повна собівартість 1 ц проданої пшениці ярої, грн.	102,43	119,23	165,31	161,4	138,6
Ціна 1 ц реалізованої пшениці ярої, грн.	87,88	108,71	157,08	178,7	144,5
Отримано прибутку на:					
– 1 ц проданого зерна, грн.	–14,55	–10,52	–8,23	56,7	79,0
– 1 га зібраної площі, грн.	–276	–306	–319	–115,6	–104,2
– 100 га ріллі, тис. грн.	–1,0	–1,3	–1,7	–170,0	–130,8
– всього, тис. грн.	–137	–205	–269	–196,4	–131,2
Рентабельність пшениці ярої, %	–14,2	–8,8	–5,0	9,2	3,8

Джерело: форма № 50 с.г. підприємства.

В господарстві «Агропродсервіс» значна увага приділяється вирощуванню зерна ячменю озимого і ярого. Показники, що характеризують економічну ефективність виробництва і продажу зерна ячменю озимого, наведено у таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

**Ефективність виробництва ячменю озимого
у підприємстві «Агропродсервіс» Тернопільського району***

Культури	Роки			2012 р. в % до:	
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2010 р.	2011 р.
Зібрана площа ячменю озимого, га	636	663	1084	170,4	163,5
Урожайність ячменю озимого, ц/га	32,8	44,2	37,2	113,4	84,2
Вироблено зерна – всього, тис. ц	20,9	29,3	40,4	193,3	137,9
Те саме на 100 га ріллі, ц	153	188	259	163,9	137,8
Продано ячменю озимого – всього, тис. ц	12,2	14,8	14,0	114,8	94,6
Те саме на 100 га ріллі, ц	92	95	89	96,7	93,6
Повна собівартість 1 ц проданого ячменю озимого, грн.	139,78	98,42	186,95	133,7	190,0
Ціна 1 ц проданого ячменю озимого, грн.	109,03	205,15	216,85	198,9	105,7
Отримано прибутку на:					
– 1 ц проданого зерна, грн.	-30,75	106,73	29,9	197,2	28,0
– 1 га зібраної площі, грн.	-443	2380	385	186,9	16,2
– 100 га ріллі, тис. грн.	-2,1	101,2	2,7	228,6	2,7
– всього, тис. грн.	-282	1578	417	247,9	26,4
Рентабельність ячменю озимого, %	-22,0	108,4	16,0	172,7	14,8

Джерело: форма № 50 с.г. підприємства.

Як видно з таблиці, зібрана площа за 2010–2012 рр. суттєво збільшилась. Так, зібрана площа у 2012 р. становила 1084 га, або на 70,4% більше проти 2010 р. За цей період підвищилась урожайність ячменю озимого. Так, наприклад, у 2010 р. урожайність ячменю озимого становила 32,8 ц/га, у 2011 р. – 44,2 ц/га і у 2012 р. – 37,2 ц/га. За цей період суттєво зросла собівартість і ціни 1 ц зерна ячменю озимого. При цьому ціна 1 ц ячменю озимого була у 2010 р. на 30,75 грн. меншою від повної собівартості, що і обумовило збитковість виробництва і продажі зерна ячменю озимого. В послідуочі роки

ціна за 1 ц реалізованого ячменю зросла до 205,15–216,85 грн., що було обумовлено високим попитом на ячмінь.

У підприємстві «Агропродсервіс» більше уваги приділяють вирощуванню ячменю ярого. Показники, що характеризують економічну ефективність виробництва і продажу зерна ячменю ярого наведені у таблиці 2.10. Як видно з таблиці, зібрана площа ячменю ярого упродовж аналізованого періоду становила: у 2010 р. відповідно 1468 га; у 2011 р. – 1714 га; у 2012 р. – 1124 га.

Таблиця 2.10

**Ефективність виробництва ячменю ярого
у підприємстві «Агропродсервіс» Тернопільського району**

Культури	Роки			2012 р. в % до:	
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2010 р.	2011 р.
Зібрана площа ячменю ярого, га	1468	1714	1124	76,6	65,6
Урожайність ячменю з 1 га, ц	23,9	38,9	50,7	212,1	130,3
Вироблено зерна – всього, тис. ц	35,1	66,7	57,0	162,4	85,5
Те саме на 100 га ріллі, ц	266	428	365	137,2	85,3
Продано ячменю ярого – всього, тис. ц	20,0	57,3	32,0	160,0	55,8
Те саме на 100 га ріллі, ц	151	367	205	135,8	55,9
Повна собівартість 1 ц проданого ячменю ярого, грн.	120,65	119,69	176,69	146,4	147,6
Ціна 1 ц проданого ячменю ярого, грн.	109,00	205,15	216,88	199,0	105,7
Отримано прибутку (–збитку) на:					
– 1 ц проданого зерна, грн.	–11,65	85,46	40,19	4,4 рази	47,0
– 1 га зібраної площі, грн.	–159	3148	1144	8,2 рази	36,3
– 100 га ріллі, тис. грн.	–1,8	34,6	8,2	5,6 рази	23,7
– всього, тис. грн.	–233	5395	1286	6,5 рази	23,8
Рентабельність ячменю ярого, %	–9,7	71,4	22,7	130	–48,7

Урожайність ячменю ярого в 2010–2011 рр. становила відповідно 23,9 ц/га і 38,9 ц/га, що помітно менше, ніж була урожайність ячменю озимого. У 2012 р. урожайність ячменю ярого становила 50,7 ц/га, або на 10,3 ц більше від аналогічного показника ячменю озимого.

Собівартість 1 ц і ціни ячменю озимого і ярого примірно однакові, що обумовило майже однакові показники прибутковості та рентабельності. Водночас деяку перевагу в урожайності та прибутковості має зерно ячменю ярого.

Як показав аналіз, високу економічну ефективність має виробництво і продаж зерна кукурудзи (табл. 2.11). Високий попит на зерно кукурудзи обумовив значну її посівну площу – 3252–4437 га. За останні три (2010–2012) роки урожайність кукурудзи зросла відповідно із 57,6 ц/га до 78,8 ц/га.

Таблиця 2.11

**Ефективність виробництва кукурудзи на зерно
у підприємстві «Агропродсервіс» Тернопільського району**

Культури	Роки			2012 р. в % до:	
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2010 р.	2011 р.
Зібрана площа , га	3320	4437	3252	98,0	73,3
Урожайність кукурудзи з 1 га, ц	37,6	64,5	78,8	136,8	122,2
Вироблено зерна – всього, тис. ц	192,0	286,2	256,3	133,5	89,6
Те саме на 100 га ріллі, ц	1453	1835	1644	113,1	89,6
Продано зерна – всього, тис. ц	189,3	254,2	331,2	175,0	130,3
Те саме на 100 га ріллі, ц	1433	1630	2124	148,2	130,3
Повна собівартість 1 ц проданого зерна кукурудзи, грн.	84,26	83,78	114,78	136,2	137,0
Ціна 1 ц проданого зерна кукурудзи, грн.	120,35	116,76	151,34	125,7	129,6
Отримано прибутку (–збитку) на:					
– 1 ц проданого зерна, грн.	36,09	32,98	36,56	101,3	110,9
– 1 га зібраної площі, грн.	2058	1890	3723	180,0	197,0
– 100 га ріллі, тис. грн.	51,7	53,8	77,6	150,1	144,2
– всього, тис. грн.	6834	8385	12108	177,2	144,4
Рентабельність зерна кукурудзи, %	42,8	39,4	31,9	–10,9	–7,5

За останні три роки суттєво збільшились обсяги виробництва і продажу зерна кукурудзи. Так, наприклад, у 2012 р. було продано всього 331,2 тис. ц зерна кукурудзи, що на 75% більше проти 2010 р. та на 30,3% – проти 2011 р.

Порівняно низький рівень собівартості зерна кукурудзи та добрі ціни сприяли зростанню прибутковості даної продукції. Водночас виявлена

тенденція до зменшення рівня рентабельності даної культури. Якщо рівень рентабельності кукурудзи у 2010 р. становив 42,8%, то у 2011 р. – 39,4%, а у 2012 р. – 31,9%.

Важливе місце серед зернових і зернобобових культур має відводитися такій культурі як горох. Ця культура має високий вміст білка, є добрим попередником для пшениці та інших культур, збагачує ґрунт на азот і на цій основі сприяє підвищенню родючості землі. Економічну ефективність вирощування гороху в підприємстві «Агропродсервіс» характеризують показники, наведені у таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

**Ефективність виробництва і продажу гороху
у підприємстві «Агропродсервіс» Тернопільського району**

Культури	Роки			2012 р. в % до:	
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2010 р.	2011 р.
Зібрана площа, га	17	88	67	394,1	76,1
Урожайність гороху з 1 га, ц	17,2	36,6	33,6	195,3	91,8
Вироблено гороху – всього, ц	292	3225	2249	7,7 рази	69,7
Те саме на 100 га ріллі, ц	2,2	20,7	14,4	6,5 рази	69,6
Продано гороху – всього, ц	131	2642	2114	16,1 рази	80,0
Те саме на 100 га ріллі, ц	1,0	16,9	14,2	14,2 рази	84,0
Повна собівартість 1 ц проданого гороху, грн.	256,91	142,69	242,67	94,5	170,1
Ціна 1 ц проданого гороху, грн.	202,26	208,18	219,02	108,3	105,2
Отримано прибутку (–збитку) на:					
– 1 ц проданого гороху, грн.	–54,65	65,49	–23,65	43,3	–136,1
– 1 га зібраної площі, грн.	–421	1966	–746	177,2	–137,9
– 100 га ріллі, грн.	–54	1109	–321	5,9 рази	–128,9
– всього, тис. грн.	–7,2	173,0	–50,0	6,9 рази	–128,9
Рентабельність гороху, %	–21,3	45,9	–9,7	11,6	–136,2

Як видно з таблиці, зібрана площа гороху упродовж 2010–2012 рр. збільшилась із 17 до 67 га, або збільшилась майже у чотири рази. Урожайність гороху за цей період зростає к 17,2 ц/га до 33,6 ц/га.

Варто зазначити, що за аналізований період відбулось суттєве коливання собівартості гороху. Для прикладу, повна собівартість 1 ц гороху становила: 256,91 грн. у 2010 р.; 142,69 грн. – 2011 р.; 242,67 грн. – 2012 р. Висока

собівартість 1 ц гороху при незначному коливанні ціни обумовила збитковість цієї культури в 2010 р. та 2012 р.

З метою економічної оцінки зернових і зернобобових культур за масою прибутку, отриманому з 1 ц реалізованого зерна та рівнем рентабельності провели порівняльний аналіз цих культур, результати якого наведені у таблиці 2.13.

Таблиця 2.13

**Прибуток (–збиток) і рентабельність виробництва зерна
у підприємстві «Агропродсервіс» Тернопільського району**

Показники	2010 р.		2011 р.		2012 р.	
	прибуток на 1 ц зерна, грн.	рентабельність, %	прибуток на 1 ц зерна, грн.	рентабельність, %	прибуток на 1 ц зерна, грн.	рентабельність, %
Зернові й зернобобові	22,20	24,1	47,99	52,9	27,35	20,8
у т. ч.: пшениця озима	–13,83	–13,6	57,81	54,1	3,60	2,3
пшениця яра	–14,55	–14,1	–10,52	–8,8	–8,23	–5,0
ячмінь озимий	–30,75	–22,0	106,73	108,4	29,90	16,0
ячмінь ярий	–11,65	–9,7	85,46	71,4	40,19	22,7
кукурудза на зерно	36,09	42,8	32,98	39,4	36,56	31,9
горох	–54,65	–21,3	65,49	45,9	–23,65	–9,7

Як видно з таблиці, у 2010 р. майже усі зернові колосові культури за винятком кукурудзи на зерно. У 2011 р. найбільше прибутку з розрахунку на 1 ц реалізованого зерна забезпечили: ячмінь озимий (106,73 грн.), ячмінь ярий (85,46 грн.), горох (65,49 грн.), пшениця озима (57,81 грн.). У 2012 р. найбільше прибутку з розрахунку на 1 ц проданого зерна отримали від реалізації: ячменю ярого (40,19 грн.), кукурудзи (36,56 грн.), ячменю озимого (29,90 грн.), пшениці озимої (3,60 грн.). Пшениця яра за усі аналізовані роки була збитковою, що свідчить про недоцільність вирощування цієї культури.

Таким чином, головними факторами, що забезпечують найбільший вплив на економічну ефективність виробництва і продажі зернових і зернобобових

культур є повна собівартість реалізованого зерна, його ціна, обсяг реалізації продукції та структура продажу зерна.

Встановлено, що рівень собівартості зернових культур тісно пов'язаний із урожайністю цих культур, підвищення урожайності сприяє зменшенню повної собівартості.

Допущена збитковість зернових у 2010 р. та окремих культур у 2011–2012 рр. свідчить про те, що у аналізованому підприємстві треба розробляти організаційно-економічні заходи, спрямовані на забезпечення прибутковості усіх зернових і зернобобових культур та підвищення їх рентабельності.

2.3. Аналіз собівартості продукції рослинництва у підприємстві.

Сучасні умови зумовлюють підприємців виробляти високоякісну і конкурентоспроможну продукцію, запроваджувати енерго- та ресурсозберігаючі технології, економно використовувати наявні ресурси і на цій основі знижувати собівартість та здійснювати беззбиткове виробництво сільськогосподарської продукції.

Останнім часом в усіх господарствах як Тернопільської області, так і України загалом, спостерігається чітка тенденція до значного зростання собівартості сільськогосподарської продукції. Так наприклад, якщо у 2010 році середня собівартість 1 ц зернових і зернобобових культур у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області становила 99,54 грн, то у 2011 році – 115,77 грн., а у 2012 році – 127,77 грн, або збільшилась відповідно на 16,3 % та 28,4 %. Суттєве зростання собівартості 1 ц продукції відбулось і по інших галузях сільського господарства.

Зазначимо, що рівень собівартості всіх видів продукції має суттєві коливання по районах, а ще більше по сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області.

Показники різних видів собівартості 1 ц реалізованих зернових і зернобобових культур наведені у таблиці 2.14. Як видно з таблиці 2.14., найменшою повна собівартість 1 ц реалізованого зерна: у 2010 році була у

аграрних підприємствах Буцацького району – 71,35 грн; у 2011 році – Буцацького району –79,80 грн.; у 2012 році – Монастириського району – 104,78 грн.

За цей же період найбільшою повна собівартість 1 ц зерна становила: у 2010 році – Монастириського району – 162,16 грн; у 2011 році – Кременецького – 194,66 грн; у 2012 році – 175,42 грн. Різниця між найменшим і найбільшим рівнем повної собівартості 1 ц зерна становила: у 2010 році – 90,81 грн; у 2011 році – 114,86 грн.; у 2012 році – 70,64 грн., або відповідно у 2010 році – в 2,3 раза більше; у 2011 році – в 2,4 раза; у 2012 році – в 1,7 раза більше порівняно з найменшим рівнем собівартості 1 ц зерна.

Таблиця 2.14.

Порівняльний аналіз повної собівартості 1 ц проданих зернових і зернобобових культур у розрізі районів Тернопільської області.

Назва району	2010 р.		2011 р.		2012 р.		Собівартість 2012р. в % до 2010р.
	Сума, грн	Рентабельність, %	Сума, грн	Рентабельність, %	Сума, грн	Рентабельність, %	
Бережанський	131,00	-3,20	104,83	32,00	127,39	12,80	97,20
Борщівський	104,75	0,30	107,52	13,30	119,28	8,70	113,90
Буцацький	71,35	45,50	79,80	77,20	120,16	23,50	168,40
Гусятинський	101,02	6,2	141,41	17,2	154,09	1,80	152,50
Заліщицький	98,89	13,20	116,59	29,00	177,28	8,00	118,60
Збаразький	116,03	3,00	113,99	16,40	137,10	6,00	118,20
Зборівський	104,88	7,60	122,95	9,00	121,43	16,40	116,10
Козівський	126,17	-15,4	125,21	5,70	133,36	5,30	105,70
Кременецький	114,11	-12,30	194,66	-32,00	175,42	-12,30	153,70
Лановецький	97,11	20,70	109,21	23,40	140,67	5,50	144,90
Монастирський	162,16	-35,5	118,33	10,5	104,72	32,2	64,60
Підволочиський	87,84	37,2	114,95	30,0	115,42	35,9	131,40
Підгаєцький	86,46	44,90	172,76	-15,20	163,02	-14,80	188,50
Теребовлянський	99,69	5,80	106,53	22,60	115,77	16,50	116,10
Тернопільський	84,72	28,70	92,42	49,30	123,59	20,9	145,9
Чортківський	110,68	3,50	108,49	17,90	124,41	14,80	112,4
Шумський	107,66	11,00	104,70	21,10	126,08	14,50	117,10
Разом по області	99,54	12,50	115,77	20,80	132,99	10,40	133,60

Встановлено, що у районах із порівняно високим рівнем собівартості продукції, галузь зернового господарства, як правило збиткова. У 2010 році галузь зернового господарства була збитковою у сільськогосподарських підприємствах – чотирьох районів (Бережанський, Козівський, Кременецький, Монастириський) ; у 2011 році – двох районів (Кременецький, Підгаєцький) і в 2012 році – у двох районах (Кременецький, Підгаєцький).

Високоприбутковим було зернове господарство за аналізований період (2010-2012 рр.) у підприємствах Бучацького району, Підволочиського, Тернопільського та інших районів. Висока прибутковість зернового господарства у сільськогосподарських підприємствах вказаних районів обумовлена порівняно високою врожайністю зернових і зернобобових культур.

З метою аналізу витрат за статтями, провели аналіз структури повної собівартості 1 ц зерна ячменю у підприємстві «Агропродсервіс» Тернопільського району (таблиця 2.15). Як видно з таблиці, повна собівартість 1 ц реалізованого ячменю упродовж 2010-2012 рр. збільшилась відповідно з 125,03 грн до 179,77 грн, або на 43,8%.

Виробнича собівартість 1 ц ячменю зросла за аналізований період відповідно з 100,82 грн. до 149, 92 грн., або на 148,7 %.

Наведені дані показують, що зростання витрат відбулося за всіма статтями. Особливо зросли матеріальні витрати, інші прямі витрати та загальновиробничі витрати.

За аналізований період, зросли і ціни на ячмінь. Як видно з таблиці, ціна за 1 ц зерна ячменю у підприємстві «Агропродсервіс» зросла впродовж 2010-2012 рр. із 109,01 грн до 216,82 грн, або майже у два рази, що обумовило високоприбуткове виробництво і продаж зерна ячменю.

З метою проведення кореляційного аналізу та виявлення впливу урожайності на собівартість 1 ц зерна ячменю, відібрали дані за 5 років, а саме: собівартість – головний фактор підвищення економічної ефективності у підприємстві.

Таблиця 2.15.

Аналіз структури повної собівартості 1 ц зерна ячменю у підприємстві «Агропродсервіс» Тернопільського району.

Назва району	2010 р.		2011 р.		2012 р.		2012р. в % до	
	Сума, грн	в %	Сума, грн	в %	Сума, грн	в %	2010р.	2011р.
Виробнича собівартість 1 ц ячменю – усього	100,82	80,60	89,56	82,60	149,92	83,40	148,70	167,30
У тому числі: прямі матеріальні витрати, з них:	77,09	61,7	68,13	62,8	105,18	58,50	136,4	154,50
-насіння	10,09	8,10	6,45	5,90	8,24	4,60	81,70	127,80
-мінеральні добрива	19,89	15,90	11,26	10,40	13,96	7,8	70,20	123,50
-нафтопродукти	13,65	10,90	9,79	9,00	14,12	7,90	103,40	144,10
-оплата послуг і робіт сторонніх організацій	22,28	17,80	7,80	7,20	8,75	4,90	39,20	112,20
-решта матеріальних витрат	11,18	8,90	32,82	30,30	60,10	33,40	5,4 раз	183,20
Прямі витрати на оплату праці	5,09	4,10	4,73	4,40	8,78	4,90	152,50	185,60
Інші прямі витрати та загальновиробничі витрати, з них:	18,63	14,90	16,71	15,40	35,96	20,0	193,00	215,20
-амортизація необоротних активів	10,29	8,70	5,83	5,40	6,88	3,80	66,90	118,00
-відрахування на соціальні заходи	1,84	1,50	1,76	1,60	3,27	1,80	181,70	185,80

-решта інших прямих та загальнови­робничих витрат	6,50	5,20	9,11	8,40	25,81	14,40	4 рази	283,6
Комерційні витрати	24,21	19,40	18,89	17,40	29,85	16,60	123,30	157,90
Повна собівартість 1 ц проданого ячменю	125,03	100	108,45	100	179,77	100	143,8	165,80
Ціна продажу 1 ц ячменю	109,01	-	205,16	-	216,82	-	188,2	105,7
Прибуток (-збиток) на 1 ц проданого ячменю	-16,02	-	96,71	-	37,05	-	3,3 раз	38,3

У досліджуваній роботі потрібно встановити залежність між врожайністю ячменю та його собівартістю протягом 5 років, інакше кажучи виявити вплив врожайності на собівартість.

Для цього провели аналіз прямолінійної залежності, що можна визначити за допомогою слідуючого рівняння:

$$y = a_0 + a_1x,$$

де y – теоретичні значення результативної ознаки (у нашому випадку собівартості),

a_0 – початок відліку,

a_1 – коефіцієнт регресії (показує, на скільки одиниць змінюється результативна ознака при зміні факторної ознаки на одиницю)

x – значення факторної ознаки (у нашому випадку врожайність).

Невідомі параметри a_0 і a_1 знаходять із системи рівнянь:

$$\sum y = na_0 + a_1 \sum x,$$

$$\sum yx = a_0 \sum x + a_1 \sum x^2,$$

де n - кількість спостережень.

Провівши розв'язок системи рівнянь, використовуючи дані табл.2.16, отримаємо таке рівняння кореляційного зв'язку між собівартістю ячменю і врожайністю:

$$y = 45,18 + 1,78x$$

Економічний зміст цього рівняння такий: коефіцієнт регресії показує, що із збільшенням врожайності на 1 ц/га собівартість ячменю зростає в середньому на 1,78 грн.

Завданням кореляційного аналізу є визначення щільності зв'язку між корелюючими величинами. Кількісним показником щільності прямолінійного зв'язку є лінійний коефіцієнт парної кореляції, який обчислюють за формулою:

Таблиця 2.16

Вихідні та розрахункові дані для обчислення параметрів рівня зв'язку між врожайністю і собівартістю зерна ячменю

	Номер року	Факторна ознака (x)	Результативна ознака (y)	Розрахункові величини							Теоретичне значення результативної ознаки $y=a_0+a_1x$
				X^2	Y^2	$X \cdot Y$	$(x-x_{\text{сеп}})^2$	$(x-x_{\text{сеп}})^2 \cdot f_i$	$(y-y_{\text{сеп}})^2$	$(y-y_{\text{сеп}})^2 \cdot f_i$	
	1	22,1	85,16	488,41	7252,226	1882,036	84,2724	84,2724	307,581444	307,581444	85,584
	2	23,2	88,03	538,24	7749,281	2042,296	65,2864	130,5728	215,150224	430,300448	87,608
	3	26,6	100,82	707,56	10164,67	2681,812	21,9024	65,7072	3,526884	10,580652	93,864
	4	40,4	89,56	1632,16	8020,994	3618,224	83,1744	332,6976	172,607044	690,428176	119,256
	5	49	149,92	2401	22476,01	7346,08	313,9984	1569,992	2229,91728	11149,58642	135,08
Разом	15	161,3	513,49	5767,37	55663,18	17570,45	568,634	2183,242	2928,78288	12588,47714	521,392
Середнє значення	3	32,26	102,698	1153,474	11132,64	3514,09	-	-	-	-	104,2784

$$\frac{\overline{x * y} - \bar{x} * \bar{y}}{G_x * G_y}$$

де r – лінійний коефіцієнт кореляції; G_x – середнє квадратичне відхилення факторної ознаки (врожайності); G_y – середнє квадратичне відхилення результативної ознаки (собівартості).

$r=$	0,709546
$a_1=$	1,782908
$a_0=$	45,18139
$Dx=$	95,67
$Dy=$	839,23
$Gx=$	9,781104
$Gy=$	28,96947

Використовуючі дані (табл.2.16) і підставивши їх у вищенаведену формулу, розрахуємо коефіцієнт кореляційної залежності собівартості зерна ячменю і врожайності, який дорівнює $-0,71$.

Для оцінки значимості лінійного коефіцієнта кореляції використовується t -критерій (критерій Ст'юдента):

$$t_{\text{факт}} = \frac{|r| \sqrt{n-2}}{\sqrt{1-r^2}}$$

де $t_{\text{факт}}$ – фактичне значення критерію Ст'юдента;

r – лінійний коефіцієнт кореляції;

n – кількість спостережень.

Теоритичне значення t -критерію визначається за відповідними таблицями з урахуванням прийнятого рівня ймовірності та числа ступенів вільності $n-2$.

Якщо $t_{\text{факт}} < t_{\text{теор}}$, то величина коефіцієнта кореляції вважається несуттєвою. Якщо $t_{\text{факт}} > t_{\text{теор}}$, то це свідчить про вірогідність (суттєвість) коефіцієнта кореляції.

Для визнання, яка частина загальної варіації результативної ознаки обумовлюється зміною факторної ознаки, розраховується коефіцієнт детермінації:

$$D = r * 100\%.$$

Підставивши дані у формулу для собівартості зерна ячменю, маємо коефіцієнт детермінації, який дорівнює 70,95 %. Він показує, що зміна собівартості ячменю на 70,95 % залежить від зміни врожайності і на 29,05% від впливу інших факторів.

Таким чином, підвищення врожайності зерна ячменю та всіх інших сільськогосподарських культур є стратегічним напрямком розвитку економіки галузей рослинництва у сільськогосподарських підприємствах регіону та України загалом.

Висновки до другого розділу.

ПОП «Агропродсервіс» орендує в селян, які проживають на території селищної ради «Настасів» 15597 гектарів сільськогосподарських угідь, з них 15544 га ріллі.

Підприємство «Агропродсервіс» спеціалізується на виробництві зернових культур, продукції свинарства і технічних культур. Виробничий напрям підприємства «Агропродсервіс» – «зерново-свинарський» із виробництвом цукрових буряків, ріпаку і сої.

Проведені дослідження показали, що сільськогосподарське підприємство «Агропродсервіс» має добрі сприятливі умови для вирощування усіх сільськогосподарських культур.

Аналізоване підприємство спеціалізується на виробництві зерна, м'яса свиней, виробництві продукції технічних культур.

Виробничий напрям підприємства – «зерново-свинарський» із виробництвом продукції технічних культур.

Спеціалізація і концентрація підприємства сприяє підвищенню економічної ефективності використання земельних, трудових та інших ресурсів.

Водночас, спеціалісти та керівники виробничих підрозділів мають зосередити свої зусилля, кошти та ресурси на підвищенні концентрації виробництва, запровадження прогресивних, ресурсоощадливих технологій, що сприятиме зміцненню економіки усіх галузей підприємства «Агропродсервіс» Тернопільського району.

У аналізовану підприємстві показники зібраної площі та урожайності мають суттєву диференціацію. Порівняно найбільша зібрана площа (3361 га) була у 2011 р., а найменша (2257 га) – у 2012 р. Різниця між найбільшою і найменшою зібраними площами становила 1104 га, або 48,9%. За аналізований період 2010–2012 рр. урожайність пшениці з 1 га збільшилась відповідно із 30,4 ц до 62,9 ц, або у 2,1 разу. За цей період збільшились обсяги виробництва і продажу зерна пшениці. Для прикладу, обсяг продажу зерна за аналізований період (2010–2012 рр.) збільшився із 30 тис. ц до 93,3 тис. т, або в 3,1 разу.

Упродовж 2010–2012 рр. суттєво збільшились собівартість і ціна 1 ц реалізованої продукції. Так, наприклад, за цей період собівартість 1 ц пшениці озимої збільшилась із 101,70 грн. (2010 р.) до 153,50 грн. (2012 р.), або на 50,9%. Ціна 1 ц проданої пшениці озимої упродовж 2010–2012 рр. зросла із 87,87 грн. до 157,10 грн., що на 78,8%. При цьому, ціна 1 ц пшениці була у 2010 р. 87,87 грн., або на 13,83 грн. меншою від її собівартості. Саме цей фактор зумовив збитковість пшениці озимої, рентабельність її була у 2010 р. на рівні (–13,6%). У 2011 р. ціна 1 ц проданої пшениці збільшилась до 164,71 грн., або на 87,4%. Це сприяло збільшенню прибутковості та рентабельності зерна пшениці озимої.

Зібрана площа ячменю озимого за 2010–2012 рр. суттєво збільшилась. І становила у 2012 р. 1084 га, або на 70,4% більше проти 2010 р. За цей період підвищилась урожайність ячменю озимого і становила у 2010 р. - 32,8 ц/га, у 2011 р. – 44,2 ц/га і у 2012 р. – 37,2 ц/га. За цей період суттєво зросла

собівартість і ціни 1 ц зерна ячменю озимого. При цьому ціна 1 ц ячменю озимого була у 2010 р. на 30,75 грн. меншою від повної собівартості, що і обумовило збитковість виробництва і продажі зерна ячменю озимого. В послідуючі роки ціна за 1 ц реалізованого ячменю зросла до 205,15–216,85 грн., що було обумовлено високим попитом на ячмінь.

У підприємстві «Агропродсервіс» більше уваги приділяють вирощуванню ячменю ярого. Зібрана площа ячменю ярого упродовж аналізованого періоду становила: у 2010 р. відповідно 1468 га; у 2011 р. – 1714 га; у 2012 р. – 1124 га.

Урожайність ячменю ярого в 2010–2011 рр. становила відповідно 23,9 ц/га і 38,9 ц/га, що помітно менше, ніж була урожайність ячменю озимого. У 2012 р. урожайність ячменю ярого становила 50,7 ц/га, або на 10,3 ц більше від аналогічного показника ячменю озимого.

Собівартість 1 ц і ціни ячменю озимого і ярого примірно однакові, що обумовило майже однакові показники прибутковості та рентабельності. Водночас деяку перевагу в урожайності та прибутковості має зерно ячменю ярого.

Як показав аналіз, високу економічну ефективність має виробництво і продаж зерна кукурудзи .

Високий попит на зерно кукурудзи обумовив значну її посівну площу – 3252–4437 га. За останні три (2010–2012) роки урожайність кукурудзи зросла відповідно із 57,6 ц/га до 78,8 ц/га.

За останні три роки суттєво збільшились обсяги виробництва і продажу зерна кукурудзи. У 2012 р. було продано всього 331,2 тис. ц зерна кукурудзи, що на 75% більше проти 2010 р. та на 30,3% – проти 2011 р.

Порівняно низький рівень собівартості зерна кукурудзи та добрі ціни сприяли зростанню прибутковості даної продукції. Водночас виявлена тенденція до зменшення рівня рентабельності даної культури. Якщо рівень рентабельності кукурудзи у 2010 р. становив 42,8%, то у 2011 р. – 39,4%, а у 2012 р. – 31,9%.

Головними факторами, що забезпечують найбільший вплив на економічну ефективність виробництва і продажі зернових і зернобобових

культур є повна собівартість реалізованого зерна, його ціна, обсяг реалізації продукції та структура продажу зерна.

Встановлено, що рівень собівартості зернових культур тісно пов'язаний із урожайністю цих культур, підвищення урожайності сприяє зменшенню повної собівартості.

Допущена збитковість зернових у 2010 р. та окремих культур у 2011–2012 рр. свідчить про те, що у аналізованому підприємстві треба розробляти організаційно-економічні заходи, спрямовані на забезпечення прибутковості усіх зернових і зернобобових культур та підвищення їх рентабельності.

Підвищення врожайності зерна ячменю та всіх інших сільськогосподарських культур є стратегічним напрямком розвитку економіки галузей рослинництва у сільськогосподарських підприємствах регіону та України загалом.

РОЗДІЛ III. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА.

3.1.Інтенсифікація сільського господарства – головний шлях ефективності виробництва продукції.

У структурі ресурсів, які продуктивно споживає сільське господарство, постійно відбуваються певні зміни, що викликаються об'єктивними умовами. Так, скорочення трудових ресурсів закономірно компенсується зростанням ролі матеріально-технічних ресурсів, особливо засобів механізації праці. Вилучення із сільськогосподарського обороту земель має замінюватися зростаючою продуктивністю кожного гектара, що потребує посилення живлення органічними і мінеральними добривами та ефективніших сортів і т. д. Усе це й пов'язане з процесом інтенсифікації виробництва. До того ж, якщо за нормальних умов функціонування економіки інтенсифікація набуває повсюдного та єдиного підходу до розширеного відтворення, то в умовах затяжної кризи, в якій переважають екстенсивні методи ведення виробництва, а то й проявляється реекстенсифікація, тобто спадне використання ресурсів і звуження сфери виробництва, досить відчутно загострюється проблема ресурсного забезпечення і дотримання раціональних співвідношень між окремими видами ресурсів.

Досить послатися на зміну структури ресурсного забезпечення сільського господарства України в 1990—2010 рр. (в %) [6, с.149], (табл. 3.1.).

Не будемо вдаватися в оцінку суті методики, а спробуємо охарактеризувати зміну структур. Отже, прийнята в даний час вартість 1 га землі занадто низька, символічна, а не реальна. Загострення демографічної ситуації та зниження рівня оплати праці в сільському господарстві обумовили низьку питому вагу трудових ресурсів. Завищення балансової вартості основних фондів на фоні скорочення питомої ваги всіх інших ресурсів і забезпечили їх високу (також нереальну) частку в структурі ресурсів.

Таблиця 3.1.

**Динаміка зміни ресурсного забезпечення сільського господарства
України (в %), [6, с.149].**

Ресурси	1990 р.	1998 р.	2010р.	2010р. +/- до :	
				1990р.	1998р.
Сільськогосподарські угіддя	40,0	9,3	8,0	-32,0	-1,3
Трудові ресурси	3,8	2,4	2,1	-1,7	-0,3
Основні фонди	43,2	81,7	84,6	+41,4	+2,9
Оборотні фонди	13,0	6,6	5,3	-7,7	-1,3
Разом	100,0	100,0	100	0	0

Через це в сучасних умовах для сільського господарства інтенсифікація набуває особливої ваги, а значить, потребує, щоб цей процес здійснювався виважено, продумано, з орієнтацією на віддачу коштів, укладених у формування ресурсів.

Необхідність повсюдного переходу на інтенсивні методи господарювання обумовлена [6, с.149-150]:

- обмеженістю (а то й зменшенням) землі як засобу виробництва;
- зменшенням природного приросту сільського населення і посиленням процесу урбанізації;
- відносним зростанням міського населення, а значить, підвищенням загального навантаження на працівника сільського господарства;
- лімітованістю практично всіх ресурсів, які надходять в аграрний сектор із промисловості.

Водночас на весь зріст постають глобальні завдання сільського господарства, розв'язання яких без інтенсифікації виробництва просто не реальне. Йдеться, насамперед, про дальше піднесення галузі як першооснови

вирішення продовольчої проблеми і гарантування продовольчої безпеки країни; забезпечення абсолютного приросту продукції сільського господарства за рахунок якісних показників — урожайності культур і продуктивності тварин; досягнення приросту на тих же (або й менших) площах землі; гарантування ефективнішого функціонування сукупних ресурсів. Економія ресурсів обумовлена в свою чергу низкою об'єктивних причин, а саме:

- все реальнішою відчувається нестача свіжої питної води;
- обмеженішими стають ресурси металу, палива, енергії, а звідси — скорочення можливостей виділення їх сільському господарству;
- у багатьох сільських регіонах уже спостерігається досить гострий дефіцит трудових ресурсів;
- з кожним роком все складніше здійснюється процес формування і використання інвестицій;
- без зміни техніки і технології в сільському господарстві не можна буде довести до оптимальності ресурсом місткість і матеріаломісткість аграрної продукції.

Таким чином, головне джерело розвитку сільського господарства — інтенсифікація виробництва, у здійсненні якої необхідно дотримуватися двох взаємопов'язаних вимог [6 , с.150]:

1. Ефективніше і раціональніше використання сукупності тих ресурсів, які вже є в сільському господарстві.
2. Підвищення віддачі тих додаткових коштів і ресурсів, які вдасться залучити в розвиток сільського господарства.

Такий підхід до проблеми формування ресурсів та інтенсифікації виробництва слід вважати аксіомою, бо за ринкових цін на вхідні ресурси з промисловості та існуючих перевитрат їх на одиницю продукції (а в країні вони в 2—6 разів більші) вітчизняне сільське господарство не може бути конкурентоспроможним.

У зв'язку з цим в нинішніх умовах необхідно з наукових позицій підходити до трактування ресурсозабезпечення та інтенсифікації виробництва,

придання цим процесам планомірного, збалансованого та скоординованого характеру.

Інтенсивний шлях розвитку сільського господарства ні в якому разі не можна зводити лише до затратної концепції, тобто збільшення затрат живої і уречевленої праці вважати єдино можливим проявом процесу інтенсифікації. Інтенсивний тип відтворення за будь-яких умов передбачає відповідний характер функціонування і використання всіх залучених ресурсів — земельних, водних, трудових, матеріальних тощо. Тому не можна процес інтенсифікації зводити лише до зіставлення витрат на одиницю земельної площі, бо можна прийти до неправильного висновку, згідно з яким приріст продукції досягається за рахунок однієї й тієї ж площі (або навіть при її скороченні).

Першочергове значення в інтенсифікації мають не витрати ресурсів, а результат їх використання, тобто їх функціонування, напруженість споживання (інтенсивність означає саме напруженість). Звідси можна зробити такі висновки [39 ,с.151]:

У тій мірі, в якій приріст продукції забезпечується за рахунок залучення додаткових ресурсів, розвиток сільського господарства є екстенсивним.

У тій же мірі, в якій збільшення продукції випереджає приріст ресурсів, досягається за рахунок їх ефективного функціонування, розвиток сільського господарства відбувається на інтенсивній основі.

Незалежно від галузі і сфери сільськогосподарського виробництва, форм господарювання в забезпеченні планомірного процесу інтенсифікації слід дотримуватися так званої раціональної умови співвідношення валової продукції (ВП) і ресурсів (Р), за якою [39 , с.151]:

$$\frac{ВП_1}{Р_1} \geq \frac{ВП_0}{Р_0}$$

Головний смисл цієї умови — випереджувальне зростання результату порівняно з ресурсами на його досягнення, максимально можлива їх економія.

У рамках АПК процес інтенсифікації сільського господарства потребує своєї організації, свого координування з урахуванням властивих їй особливостей і причин, які загалом зводяться до:

-дії природних і біологічних факторів, характеру продукції сільського господарства;

-залежності у вирішальній мірі результатів сільського господарства і АПК в цілому від якості, продуктивності та економічності промислових засобів виробництва.

Фактори, що визначають можливості інтенсифікації в сучасних умовах, можна об'єднати в такі групи:

Виробничо-технологічні, які формуються розвитком матеріально-технічної бази і характеризуються зростанням додаткових вкладень минулої праці у ресурси як промислового, так і сільськогосподарського походження. Сюди можна віднести комплексне застосування засобів хімізації в поєднанні з біологічними та агротехнічними методами і широке впровадження в практику сучасних індустріальних технологій, біотехнології, генної інженерії; здійснення цілеспрямованої роботи зі створення нових сортів рослин і порід тварин тощо. Як правило, всі ці фактори пов'язані з певними додатковими витратами, капітальними вкладеннями.

Організаційно-господарські та соціально-економічні, які ще називають неінвестиційними і призначення яких зводиться до одного — зв'язати в єдине ціле людський фактор і виробничий потенціал, створити такий господарський механізм, який би активізував трудові ресурси. Сюди можна віднести такі заходи, як реструктуризація виробничих структур на основі майнових і земельних паїв; вдосконалення механізму плати за земельні та водні ресурси; відмова від виконання завдань за будь-яку ціну; перехід на економічні методи планування; вдосконалення управління, організації виробництва і праці тощо.

Усі ці фактори можуть забезпечити ефективність процесу інтенсифікації через його планомірність, тобто свідомий відбір і вибір найефективніших варіантів розвитку, застосування всіх факторів в оптимальних пропорціях.

Для підтвердження цієї думки розглянемо два приклади.

Висококровні голштини, як і голштинізація великої рогатої худоби самі по собі не дуже додали в молочній продуктивності і навіть зменшили виробництво м'яса на кожну голову порівняно з відомою вітчизняною породою — сименталами. Основна причина — господарські умови: відсутність відповідної за обсягами та якістю кормової бази, застарілі способи годівлі та утримання тварин тощо.

Ми й досі на відгодівлі великої рогатої худоби допускаємо значні перевитрати кормів, зокрема польового виробництва, ставимо на відгодівлю переважно молодняк молочного чи змішаного напрямку. В той же час значні території Полісся, Лісостепу, Карпат зайняті природними кормовими угіддями, які є добрим середовищем для м'ясного скотарства, що відрізняється високими фізіологічними та продуктивними даними. Наприклад, волинська м'ясна порода великої рогатої худоби легко переносить зиму, невибаглива до кормів, придатна до цілорічного безприв'язного утримання на відкритих вигульно-кормових майданчиках. Продуктивні характеристики її такі: бички у віці 1,5 року досягають живої ваги 550—600 кг. Якість м'яса досить висока, бо має підвищений вміст білка і зовсім низький процент жиру. Середньодобовий приріст на відгодівлі становить 1000—1300 г при витратах кормів на рівні 7,5—8 кормових одиниць на кілограм живої ваги.

Перший приклад свідчить про відсутність планомірного підходу до такого напрямку інтенсифікації, як голштинізація великої рогатої худоби. Другий показує, що існують реальні можливості вибрати і відібрати той оптимальний варіант, який в конкретних природно-кліматичних умовах може забезпечити високу ресурсовіддачу.

Викладені міркування щодо планомірності формування і використання ресурсів ставлять конкретні вимоги щодо їх комплектування на основі дотримання певних пропорцій (наприклад, між добривами і засобами захисту рослин, силовими і робочими машинами, поголів'ям тварин й обсягами кормів та ін.). У зв'язку з цим слід досить критично та обережно ставитися до

можливих диспропорцій, оскільки вони, по суті, показують не лише нестачу одних ресурсів, а й надлишок інших. Тому в аграрному виробництві не слід забезпечувати одні ресурси на нормальному рівні, якщо інших набагато менше цього рівня, бо таке управління і комплектування означає свідоме планування незбалансованості, диспропорцій, а отже, зниження ресурсовіддачі. Ресурси мають забезпечувати відповідну віддачу, а їх нагромадження доцільне лише тоді, коли очікується приріст цієї віддачі. Звідси ще раз стає зрозумілою важливість обчислення такого показника, як сукупна і часткова ресурсомісткість.

Планомірний процес нагромадження і комплектування ресурсів є обов'язковою передумовою інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Щоб ресурси сприяли досягненню високого результату за рахунок ефективнішого власного функціонування, потрібно дотримуватися таких вимог:

Ресурси, що використовуються на різних стадіях технологічного процесу, повинні бути якісно однорідними; старі машини можуть замінюватись новими, якщо вони вписуються в загальну систему і не викличуть нових диспропорцій.

Нові високоякісні ресурси сприятимуть підвищенню ресурсовіддачі за умови, що надходитимуть у відповідному комплекті і для всього технологічного процесу.

Нові технології в тваринництві і рослинництві доцільні для запровадження в тому випадку, коли є повне забезпечення їх відповідною системою машин.

Інтенсивні технології гарантуватимуть позитивний результат лише тоді, коли здійснення всіх операцій по виробництву продукції супроводжується кваліфікованим управлінням урожаєм культур чи продуктивністю тварин на основі всебічного врахування їх біологічних і фізіологічних особливостей по фазах (періодах) росту і розвитку.

Забезпечення ресурсами має бути однаковим для всіх ланок АПВ, тобто збільшення ресурсів для сільського господарства доцільне тоді, якщо зростатимуть одночасно потужності транспортування, переробки і реалізації продукції.

Комплектуючи ресурси для організації ефективного виробництва, слід досить обережно ставитися до імпорту матеріально-технічних ресурсів та спільного виробництва їх.

Ще в Союзі РСР робилися спроби організації спільного виробництва зернозбиральних комбайнів. Однак американські фірми так і не спромоглися продати відповідні ліцензії, оскільки це означало б наповнення світового ринку зерна саме в тих обсягах, які б можна було одержати за рахунок скорочення втрат під час збирання такими висококласними комбайнами. Тому компетентні структури США вирішили за краще продавати готові комбайни, вироблені в Америці, і тим самим за рахунок чужої економіки інвестувати власну.

Не ліпше складаються стосунки і тепер. Обіцяного спільного підприємства з виробництва в Україні «Джон Дірів» не створено й досі. Натомість продовжується закупівля американських комбайнів (і не тільки їх), навіть під гарантії держави. Виробництво ж вузлів і деталей до них в Україні так і не налагоджено, а тому до астрономічної ціни за «Джон Дір» додаються ще непомірні витрати на заміну не окремих деталей, а цілих вузлів, що нав'язано кабальними умовами. В 1991 р. Україна мала понад 105 тис. зернозбиральних комбайнів, що давало можливість за сім днів зібрати урожай. І це були вітчизняні комбайни, якими можна було ще й солону збирати у візок. Навантаження на комбайн становило 160—180 га. Імпортні ж комбайни не витримують такого навантаження, бо воно в 16 разів більше, ніж у європейських країнах і в 32 рази перевищує американський рівень.

Отже, якщо за часів Союзу РСР чужого виробника інвестували всі республіки, то тепер цю місію «успішно» виконує Україна. А на випуск вітчизняних «Славутичів» і «Ланів» коштів так і не знаходиться. Варто наголосити, що з економічної точки зору зарубіжна техніка не є вже такою

надто ефективною. Так, витрати на 1 га пшениці при використанні комплексу вітчизняних машин в 1,4 раза менші порівняно із зарубіжною технікою (за однакових інших умов). Варто нагадати й таке: в недалекому минулому комплекс вітчизняних сільськогосподарських машин давав досить високі економічні результати на виробництві цукрових буряків, зерна, картоплі та інших культур.

Щоб забезпечити планомірний перехід на інтенсивний тип розвитку, потрібно:

У межах АПК і всього народного господарства налагодити взаємовигідні економічні зв'язки між усіма партнерами, що мають пряме чи опосередковане відношення до аграрного сектора.

Налагодити виробництво і реальне забезпечення сільського господарства високоякісними і прийнятними за ціною матеріально-технічними ресурсами.

Всебічно сприяти насиченню аграрних підприємств не лише якісними вітчизняними ресурсами, а й новими технологіями, які б сприяли здешевленню продукції, підвищенню її якості та економічності.

Сформувати в межах АПК та окремих підприємств інвестиційні фонди, здатні фінансувати витрати на інтенсивні методи ведення виробництва (в 1991 р. на одиницю валової продукції сільського господарства капітальні вкладення становили 27 коп., а в 1997 р. — лише 2 коп.) [39 , с. 155].

Змістити акценти ресурсного забезпечення сільського господарства в бік надання пріоритету несільськогосподарським підприємствам і об'єднанням, яким у вік науково-технічної революції належить вирішальна роль у формуванні ефективного ресурсного потенціалу аграрного сектора.

Ці вимоги мають особливе значення, коли йдеться про входження в ринкові умови з метою рентабельного ведення виробництва.

Вважаємо, що забезпечення новітнього, ресурсоощадною технікою сільськогосподарських підприємств дасть змогу зміцнити технічну оснащеність і на цій основі забезпечити проведення виробничих процесів від сівби до

збирання урожаю у встановлені строки, значно зменшити втрати вже готової продукції, зменшити витрати на виробництво, переробку та реалізацію продуктів споживання.

Водночас, сучасні умови вимагають раціонального використання джерел енергії, матеріально-технічних та інших ресурсів.

Вчені ННЦ ІАЕ вважають, що вирішення проблеми відновлюваних джерел енергії є загальнодержавною проблемою. В Україні необхідно спрямовувати зусилля і кошти цукрових заводів, спиртових та сільськогосподарських підприємств на виробництво біопалива, що принесе значний економічний ефект для країни, дасть змогу відкрити нові робочі місця та поліпшити соціально-економічні умови життя нашого народу.

Таким чином, забезпечення сільськогосподарських підприємств технічними засобами, зростання інтенсифікації сільського господарства дасть змогу виконувати усі робочі прийоми з виробництва продукції у зазначені терміни, не допускати втрат готової продукції, раціональніше використовувати наявні ресурси, і на цій основі підвищувати економічну ефективність виробництва сільськогосподарської продукції.

3.2. Проблемні аспекти розвитку економіки сільськогосподарських підприємств.

Підприємництво в сільській місцевості зустрічається з тими ж проблемами, що й в цілому у народному господарстві. Основні специфічні проблеми розвитку підприємництва у сільському господарстві:

- ✓ повільне та неоднозначне реформування АПК;
- ✓ відсутність привабливого ринкового середовища;
- ✓ низька економічна ефективність, невисокий рівень життя;
- ✓ консерватизм сільського населення;
- ✓ конкурентний “тиск” великих підприємств;
- ✓ недосконалість транспортної та комунікаційної мереж.

Сприяння розвитку підприємництва в АПК має велике значення для перспективності сільського господарства відповідно до сучасних економічних концепцій.

Основні макроекономічні причини стримування розвитку підприємництва на селі:

- несприятлива структура сільських населених пунктів (невеликий розмір, розпорошеність населення, невисока густота забудови тощо);
- однофункційність сіл;
- значна соціальна навантаженість підприємств;
- некорисна демографічна ситуація;
- консерватизм і традиціоналізм сільськогосподарських виробників, невелика їх виробнича та маркетингова маневреність;
- нерозвинутість ринкової інфраструктури.

Все це накладається на значний дефіцит капіталу, дорогі кредитні ресурси, нестабільність, високі податки та платежі, спадаючу купівельну спроможність населення.

Однак для розвитку підприємництва на селі значимими та обмежувальними залишаються суб'єктивні чинники:

- обережність і настороженість щодо ризиків;
- невпевненість у власних силах;
- невисока активність;
- небажання конфліктувати з оточуючими людьми;
- високий рівень затрудненості в домашньому господарстві;
- заперечення з боку родини та сім'ї.
- Стимулювання підприємництва вимагає низки комплексних заходів:
- створення сприятливого підприємницького середовища;
- інформаційна та рекламна підтримка;
- створення системи навчання, перенавчання та підвищення кваліфікації потенційних і реальних підприємців;

- регулювання механізму становлення підприємництва через підтримку розвитку окремих сільських територій;
- створення системи мотивації до започаткування підприємств та підприємницької діяльності;
- суспільна підтримка підприємництва та іноваційних процесів;
- підтримка стратегії “невеликих кроків” у розвитку підприємництва, підтримка діючих підприємств і сприяння новостворюваним;
- створення консультаційно-підтримуючої системи або закладів типу “бізнес-центрів”, “бізнес-інкубаторів”.

Деякі питання розвитку підприємництва знайшли своє відображення під час проведення комплексного соціологічного дослідження сільського населення.

Одне із завдань опитування, яке проводилось в рамках проекту “Економічна реформа - очима села” групою викладачів економічного факультету ЛДАУ за фінансової підтримки МФ “Відродження”, полягало саме у виявленні ставлення сільського населення до розвитку підприємництва на селі. Опитуванням було охоплено спеціально відібрану групу респондентів, яка репрезентує сільське населення активного віку Львівщини [39 ,с.420].

Дослідження показують, що більшість сільського населення мало орієнтоване на підприємницьку діяльність. Майже 54% респондентів не прагнуть щось змінювати у роді своєї діяльності - бажають працювати за наймом і вести домашнє господарство. Тільки 11% опитаних вважає, що було б добре, якби поряд із роботою за наймом у них був невеликий власний бізнес. Дещо більше 18% прагнуть не працювати за наймом, а лише вести власну справу. Лише 3% хочуть тільки працювати за наймом, і не бути пов’язаним ні з домашнім господарством, ні з підприємницькою діяльністю [3 ,с.456].

Загалом сільське населення трохи орієнтується в основних цілях і завданнях підприємництва як виду економічної діяльності. Близько половини (49%) мешканців вважає, що для підприємства важливо мати прибуток та перспективу розвитку. Однак значна частина сільських жителів сповідує

своєрідний “економічний романтизм”. Так, 38% респондентів вважає, що для підприємства є важливим “забезпечувати високий рівень заробітної плати для своїх працівників”, а 18% - що значимим є “робити щось корисне для держави та суспільства”.

Розгортання підприємницької діяльності, активізація економічного життя на селі неодмінно приведуть до того, що в селах буде декілька різноманітних підприємств. Однак досить значна частина сільських жителів (46%) вважає, що потрібно, щоб у селі була “тільки одна селянська спілка”. В той же час 19% респондентів переконані, що у селі “має бути одна селянська спілка і декілька фермерських господарств”, а 34% - “багато різноманітних підприємств”.

Отже, сільські жителі посередньо орієнтуються в суті та основних завданнях підприємництва, однак мають невисоку мотивацію до розгортання такої діяльності. Велика частка селян продовжує пов’язувати своє економічне майбуття з існуючою селянською спілкою, хоча розуміють її невисоку адаптованість у нових економічних умовах. Сільські жителі не заперечують проти розгортання діяльності різноманітних підприємств у власному селі, однак вважають, що було б краще, якби такі підприємства були пов’язані з агропромисловим виробництвом. Вони прагнуть брати участь у керівництві своїми підприємствами і вважають, що можуть дати корисні поради.

Сільське населення відчуває брак інформації з питань підприємництва, започаткування власної справи, реорганізації підприємств та можливості впливу і участі в управлінні, особливо стосовно таких нових організаційних форм, як господарські товариства, приватні підприємства тощо.

3.3. Інноваційний напрям підвищення ефективності виробництва продукції рослинництва у підприємствах.

Процеси глобалізації економіки України та її вступ у СОТ вимагають вибору інноваційної моделі подальшого розвитку економіки нашої держави. Інноваційна спроможність відіграє сьогодні домінуючу роль в конкурентній боротьбі. За ринкових умов більш успішним є той, хто не тільки швидше та якісніше створює новітні проекти і технології, а й хто швидко може втілювати їх у виробництво, у конкурентний продукт і виходити з ним на світові ринки.

Інноваційна діяльність забезпечує створення та поширення інновацій - нововведень в галузі техніки, технології, організації праці та управління, базованих на використанні досягнень науки, передового досвіду та здатних задовільнити конкурентну суспільну потребу. На думку М.Портера, саме інновації здатні створити конкурентні переваги продукції. П.М.Музика вважає, що інноваційна активність є найбільш гнучким індикатором конкурентоспроможності. Дійсно, існує закономірна циклічна динаміка тісного взаємозв'язку інноваційності та конкурентоспроможності. Якщо інноваційна активність товаровиробника в умовах розвитку НТП знижується, він втрачає позиції на ринку, виробничий апарат його швидко старіє, розгортається інвестиційно-технологічна та економічна кризи. З активізацією інноваційної діяльності відбувається техніко-технологічне оновлення виробництва, підвищується економічна ефективність та конкурентоспроможність.

Сьогодні рівень конкурентоспроможності українського агропромислового комплексу можна визначити як відносно високий. Частка імпортного продовольства на внутрішньому продовольчому ринку в 2006 році склала 13,7%, на ньому домінувала продукція вітчизняних виробників. Високими темпами зростає агропромисловий експорт: за 2001 - 2006 р.р. він збільшився майже у 3,5 рази. Частка України в світовому експорті агропромисловою продукцією у 2006 році склала 0,6 % [7]. Однак слід відмітити значне технологічне відставання сільськогосподарського

виробництва України порівняно з розвинутими країнами. При таких порівняннях Україна програє по основних показниках ефективності виробництва: продуктивності праці, енергоємності, урожайності, продуктивності худоби. Вступ України до СОТ розширить доступ вітчизняної продовольчої продукції на зовнішній ринок та загострить конкуренцію на внутрішньому ринку України. Тому необхідне перетворення аграрного сектор" на вискоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки. Здійснити таке перетворення можна лише на інноваційній основі.

Враховуючи зарубіжний та вітчизняний досвід, можна виділити наступні пріоритетні інноваційні напрями в сільському господарстві:

- модернізація та технічне переозброєння сільськогосподарського виробництва;
- впровадження енергозберігаючих та інтенсивних технологій рослинництва та тваринництва;
- зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства;
- ефективне використання нових сортів та підвищення якості; продукції рослинництва;
- вдосконалення селекційно-генетичного потенціалу тварин і біотехнологічних систем тваринництва.

Розвиток інноваційної діяльності в сільському господарстві У країн важливий напрям по нарощуванню конкурентних переваг, оскільки аграрна галузь економічно розвинутих країн поступово перетворюється в наукомістку галузь виробництва, що робить в перспективі конкуренцію з ними вітчизняного сільськогосподарського виробництва без подальших змін практично неможливою.

Ріст конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції в США і країнах Західної Європи забезпечується за рахунок реалізації досягнень науково - технічного прогресу. Так, сукупні витрати на наукові дослідження, пов'язані з галузями сільського господарства складають в США близько 4 млрд.

доларів. [3, с.168]. В Україні для забезпечення розвитку аграрної науки необхідно щорічно виділяти з державного бюджету кошти в сумі не менше 1,7 %, а в перспективі - 2,3 - 2,5% вартості продукції, виробленої в агропромисловому комплексі України. Нині цей показник не перевищує 0,4%.

Особливе значення для підвищення конкурентоспроможності сільського господарства має його техніко-технологічне оновлення. Для України характерні негативні тенденції в технічному забезпеченні сільського господарства: за останні 10 років кількість тракторів в сільськогосподарських підприємствах скоротилась на 88,3 тис., зернозбиральних комбайнів - на 26,0 тис., щорічні темпи вибуття технічних засобів виробництва в 5-10 раз перевищують темпи їх придбання, внаслідок чого майже 90% техніки відпрацювало свій амортизаційний строк. [1, с.90]. Тому слід подолати дану негативну тенденцію і в найближчій перспективі провести техніко-технологічне оновлення галузі на інноваційній основі. Це дозволить вітчизняному товаровиробнику на рівних умовах конкурувати на світовому ринку продовольства.

Конкурентоспроможність сільського господарства визначається якістю продукції та економічною ефективністю виробництва, які напряму залежать від технології виробництва. Тому тільки використання сучасних інноваційних технологій здатне забезпечити світові стандарти якості продукції та прибутковість сільського господарства.

Традиційно Україну називають «житницею Європи», оскільки вона має Приблизно четверту частину світового запасу чорноземів та дуже сприятливі для землеробства кліматичні умови. Але на практиці врожайність сільськогосподарських культур та продуктивність худоби в Україні значно менша, ніж у її європейських сусідів. Так, в 2005 році врожайність зернових та зернобобових в Україні становила 26 ц/га, а у Франції відповідно - 67,1 ц/га, Німеччині - 66,2 ц/га, Угорщині - 54,8 ц/га, Австрії - 54,5 ц/га.

Однак генетичний потенціал зернових культур української селекції дуже високий. Так, наприклад, урожайність сортів озимої пшениці та озимого ячменю Селекційно-генетичного інституту УААН перевищують 100 ц/га. А

окремі сорти озимої пшениці навіть у виробничих умовах досягали урожайності зерна 134 ц/га.[2]. Різниця в урожайності обумовлена низьким технологічним рівнем вітчизняного виробництва: в рослинництві практично не використовуються органічні добрива, мінеральні - вносяться в обсягах значно нижчих від нормативних, не діють меліоративні системи.

Впровадження енергозберігаючих та інтенсивних технологій рослинництва і тваринництва - важливий інноваційний напрямок в сільському господарстві який сприятиме підвищенню його конкурентоспроможності.

Таким чином, тільки науково-інноваційний розвиток сільського господарства України зможе забезпечити підвищення конкурентоспроможності галузі на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Висновки до третього розділу.

В сучасних умовах для сільського господарства інтенсифікація набуває особливої ваги, а значить, потребує, щоб цей процес здійснювався виважено, продумано, з орієнтацією на віддачу коштів, укладених у формування ресурсів.

Необхідність повсюдного переходу на інтенсивні методи господарювання обумовлена:

- обмеженістю (а то й зменшенням) землі як засобу виробництва;
- зменшенням природного приросту сільського населення і посиленням процесу урбанізації;
- відносним зростанням міського населення, а значить, підвищенням загального навантаження на працівника сільського господарства;
- лімітованістю практично всіх ресурсів, які надходять в аграрний сектор із промисловості.

Забезпечення абсолютного приросту продукції сільського господарства за рахунок якісних показників — урожайності культур і продуктивності тварин; досягнення приросту на тих же (або й менших) площах землі; гарантування ефективнішого функціонування сукупних ресурсів. Економія ресурсів обумовлена в свою чергу низкою об'єктивних причин, а саме:

- все реальнішою відчувається нестача свіжої питної води;
- обмеженішими стають ресурси металу, палива, енергії, а звідси — скорочення можливостей виділення їх сільському господарству;
- у багатьох сільських регіонах уже спостерігається досить гострий дефіцит трудових ресурсів;
- з кожним роком все складніше здійснюється процес формування і використання інвестицій;
- без зміни техніки і технології в сільському господарстві не можна буде довести до оптимальності ресурсом місткість і матеріаломісткість аграрної продукції.

Головне джерело розвитку сільського господарства — інтенсифікація виробництва, у здійсненні якої необхідно дотримуватися двох взаємопов'язаних :

3. Ефективніше і раціональніше використання сукупності тих ресурсів, які вже є в сільському господарстві.
4. Підвищення віддачі тих додаткових коштів і ресурсів, які вдасться залучити в розвиток сільського господарства.

Забезпечення сільськогосподарських підприємств технічними засобами, зростання інтенсифікації сільського господарства дасть змогу виконувати усі робочі прийоми з виробництва продукції у зазначені терміни, не допускати втрат готової продукції, раціональніше використовувати наявні ресурси, і на цій основі підвищувати економічну ефективність виробництва сільськогосподарської продукції.

Враховуючи зарубіжний та вітчизняний досвід, можна виділити наступні пріоритетні інноваційні напрями в сільському господарстві:

- модернізація та технічне переозброєння сільськогосподарського виробництва;
- впровадження енергозберігаючих та інтенсивних технологій рослинництва та тваринництва;

- зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства;
- ефективне використання нових сортів та підвищення якості; продукції рослинництва;
- вдосконалення селекційно-генетичного потенціалу тварин і біотехнологічних систем тваринництва.

Розвиток інноваційної діяльності в сільському господарстві У країн важливий напрям по нарощуванню конкурентних переваг, оскільки аграрна галузь економічно розвинутих країн поступово перетворюється в наукомістку галузь виробництва, що робить в перспективі конкуренцію з ними вітчизняного сільськогосподарського виробництва без подальших змін практично неможливою.

Ріст конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції в США і країнах Західної Європи забезпечується за рахунок реалізації досягнень науково - технічного прогресу.

В Україні для забезпечення розвитку аграрної науки необхідно щорічно виділяти з державного бюджету кошти в сумі не менше 1,7 %, а в перспективі - 2,3 - 2,5% вартості продукції, виробленої в агропромисловому комплексі України. Нині цей показник не перевищує 0,4%.

Для України характерні негативні тенденції в технічному забезпеченні сільського господарства: за останні 10 років кількість тракторів в сільськогосподарських підприємствах скоротилась на 88,3 тис., зернозбиральних комбайнів - на 26,0 тис., щорічні темпи вибуття технічних засобів виробництва в 5-10 раз перевищують темпи їх придбання, внаслідок чого майже 90% техніки відпрацювало свій амортизаційний строк.

Конкурентоспроможність сільського господарства визначається якістю продукції та економічною ефективністю виробництва, які напряму залежать від технології виробництва. Тому тільки використання сучасних інноваційних технологій здатне забезпечити світові стандарти якості продукції та прибутковість сільського господарства.

Впровадження енергозберігаючих та інтенсивних технологій рослинництва і тваринництва - важливий інноваційний напрямок в сільському господарстві який сприятиме підвищенню його конкурентоспроможності.

Таким чином, тільки науково-інноваційний розвиток сільського господарства України зможе забезпечити підвищення конкурентоспроможності галузі на внутрішньому та зовнішньому ринках.

РОЗДІЛ ІV. ОХОРОНА ПРАЦІ СПЕЦІАЛІСТІВ АПАРАТУ УПРАВЛІННЯ НА ПІДПРИЄМСТВІ.

4.1. Вплив комп'ютерів на працездатність та здоров'я користувачів.

Характерною ознакою сучасного науково-технічного прогресу, практично, в усіх сферах діяльності людини, є широке застосування комп'ютерних технологій, заснованих на використанні електронно-обчислювальних машин. Сьогодні, а тим більше майбутнє, вже важко уявити без комп'ютерів та іншої електронної техніки. Адже саме завдяки їм стала можливою швидка переробка величезних обсягів інформації, проведення необхідних розрахунків, виконання різних видів робіт, організація оперативного отримання та передачі інформації, збереження її значних обсягів електронним способом.

Стрімке впровадження комп'ютерів не тільки у сфері управління виробництвом, але також на транспорті, в банківській системі, бізнесі, системі освіти та інших сферах призвело до того, що мільйони людей виявились втягнутими у взаємодію людини з комп'ютером. Природно виникає запитання — на скільки безпечною є ця взаємодія для людини? Адже відомо про те, що будь-яка взаємодія людини та засобів праці — є двостороння. Людина впливає на удосконалення засобів праці, а останні — на працюючу людину.

Сучасні технології та техніка, до яких, безперечно належать комп'ютерні технології та ЕОМ, несуть у собі певні потенційні небезпеки та шкідливий вплив. В зв'язку з цим набуває актуальності вивчення фізіологічних, психологічних, соціальних та виробничих наслідків у системі «людина-комп'ютер-середовище» та розробка і впровадження заходів щодо нормалізації праці та збереження здоров'я працівників під час роботи за комп'ютером.

Дослідження, проведені фахівцями Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) показали, що у професійних операторів та канцелярських службовців, які в своїй діяльності використовують відеодисплейний термінал (ВДТ), частіше зустрічаються порушення органів зору, опорно-рухового апарату, центральної нервової, серцево-судинної, імунної та статеві системи,

захворювання шкіри. Необхідно зазначити, уже в перші роки впровадження ВДТ в Європі та США була зафіксована значна кількість скарг операторського персоналу на загальне недомогання, передчасне стомлення, головний біль, порушення органів зору, які здійснювали несприятливий психофізіологічний вплив на самопочуття та працездатність операторів.

В Інституті медицини праці Академії медичних наук України проводились дослідження інтенсивності захворюваності осіб, що

використовують у своїй роботі комп'ютер. Була вивчена захворюваність працівників з різною тривалістю використання комп'ютерів та характером діяльності самих користувачів. Розглядалися 3 групи користувачів: у першу ввійшли інженери - програмісти (тривалість роботи за комп'ютером більше 6 годин на день), у другу — інженери-економісти (тривалість роботи від 4 до 6 год.), у третю — математики-постановники завдань, які використовували комп'ютери не більше ніж 2 години на день. Дані про захворюваність різних груп користувачів комп'ютерів та контрольної групи, що були досліджені групою спеціалістів, засвідчують, що фізіологічні порушення спостерігаються у користувачів, які довше та інтенсивніше використовували ВДТ.

Зокрема, наведені характеристики скарг операторів комп'ютерного набору, які в процесі своєї роботи використовували комп'ютер.

Враховуючи несприятливий вплив цілого комплексу різноманітних виробничих факторів у користувачів можуть розвинути певні розлади здоров'я, що пов'язані з роботою за комп'ютером.

Діяльність користувачів комп'ютерів характеризується тривалою багатогодинною (8 годин і >) працею її одноманітному напруженому сидячому положенні, малою руховою активністю при значних локальних динамічних навантаженнях, що припадають лише на кисті рук. Такий характер роботи може призвести до появи низки хворобливих симптомів, що об'єднані загальною назвою — синдром довготривалих статичних навантажень (СДСН). Повідомляється про захворювання шкіри у користувачів комп'ютерів, які

проявляються у вигляді папульозної висипки, свербіжу та лущення шкіри, еритеми, перорального та себорейного дерматитів, рожевих вугрів.

Дослідження впливу роботи за комп'ютером на жінок, особливо в період вагітності, показують, що серед жінок, які під час вагітності працювали більше 20 годин на тиждень за комп'ютером, число спонтанних абортів, мертвонароджених дітей та передчасних пологів майже в 2 рази перевищує аналогічні показники у жінок, які не працювали за комп'ютером під час вагітності. Вказується на несприятливий вплив роботи за комп'ютером також на серцево-судинну систему оператора, що пов'язано з гіподинамією, яка характерна для роботи операторів ВДТ.

Тривале обмеження навантаження на м'язовий апарат оператора може стати причиною функціональних порушень, а в деяких випадках призвести до виникнення атеросклерозу, аритмії, гіпертонічної хвороби, інфаркту міокарда. Відмічено зниження опірності організму та розвиток схильності до вірусних і багатьох інфекційних захворювань у операторів ВДТ.

Організація робочого місця користувача ВДТ повинна забезпечувати відповідність усіх елементів робочого місця та їх взаємного розташування ергономічним вимогам, характеру та особливостям трудової діяльності. Площа, виділена для одного робочого місця з ВДТ або ПЕС, повинна складати не менше 6 м², а об'єм — не менше 20 м³. Базовими елементами комп'ютеризованого робочого місця вважається відеотермінал, клавіатура (основне обладнання) та пюпітр (тримач) для документів (допоміжне обладнання).

Розташування екрана ВДТ має забезпечувати зручність зорового спостереження у вертикальній площині під кутом і 30° від лінії зору користувача. Найкращі зорові умови і можливість розпізнавання знаків досягається такою геометрією розміщення, коли верхній край відеотерміналу знаходиться на висоті очей, а погляд спрямований вниз на центр екрана. Оскільки при роботі за ВДТ найбільш сприятливим вважається нахил голови вперед, приблизно на 20° від вертикалі (при такому положенні голови м'язи ший розслабляються), то екран відеотерміналу також повинен бути нахиленим

назад на 20° від вертикалі. Екран відеотермінала та клавіатура розташовуються на оптимальній відстані від очей користувача, але не ближче 600 мм.

Лінія електромережі для живлення ЕОМ, периферійних пристроїв та устаткування для обслуговування та налагоджування ЕОМ виконується як окрема групова трьохпровідникова мережа, шляхом прокладання фазового, нульового робочого та нульового захисного провідників.

Нульовий захисний провідник використовується для заземлення (занулення) електроприймачів і прокладається до стійки групового розподільчого щита, розподільчого пункту до розеток живлення.

Не припустимим є підключення ЕОМ, периферійних пристроїв ЕОМ до звичайної двопровідної електромережі, в тому числі з використанням перехідних пристроїв.

Для споруд та приміщень, в яких експлуатуються відеотермінали та ЕОМ, крім загальних вимог пожежної безпеки, здійснюються спеціальні протипожежні заходи, визначені Правилами пожежної безпеки в Україні ДНАОП 0.00-1.31-99 та іншими нормативними документами.

Згідно санітарних правил для нормальної організації праці працівників, які обслуговують ВДТ ЕОМ та ПЕОМ слід передбачити внутрішньозмінні регламентовані перерви для відпочинку, які передують появі об'єктивних і суб'єктивних ознак стомлення і зниження працездатності. При виконанні протягом дня робіт, які належать до різних видів трудової діяльності, за основну роботу з ВДП ЕОМ і ПЕОМ слід вважати таку, що займає не менше 50 відсотків часу впродовж робочої зміни чи робочого дня.

Відповідно до санітарних правил встановлюються такі внутрішньозмінні режими праці та відпочинку при роботі з ЕОМ при 8-годинній денній робочій зміні в залежності від характеру праці:

для розробників програм із застосуванням ЕОМ, слід призначити регламентовану перерву для відпочинку тривалістю 15 хвилин через кожен годину роботи;

для операторів із застосуванням ЕОМ, слід призначити регламентовані перерви для відпочинку тривалістю 15 хвилин через кожні 2 години роботи;

для операторів комп'ютерного набору, слід призначити регламентовані перерви для відпочинку тривалістю 10 хвилин після кожної години роботи.

В санітарних правилах наголошується, що в усіх випадках, коли виробничі обставини не дозволяють застосовувати регламентовані перерви, тривалість безперервної роботи з ВДТ не повинна перевищувати чотирьох годин.

Медичні профілактичні заходи щодо збереження здоров'я та підвищенні працездатності користувачів ВДТ

Поряд з технічними, організаційними та іншими заходами і засобами щодо збереження здоров'я та підвищення працездатності користувачів ВДТ значна увага повинна приділятися медичним профілактичним заходам. До вказаних заходів належать:

- медичні огляди (попередні та періодичні); раціональне і профілактичне харчування;

- спеціальні вправи, самомасаж та психофізіологічне розвантаження.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.

Проведені дипломні дослідження щодо економічної ефективності виробництва і збуту продукції рослинництва у підприємстві «Агропродсервіс» дає змогу зробити наступні висновки і пропозиції.

1. З метою підвищення ефективності використання наявних технічних засобів у підприємстві важливо застосовувати стимулюючі госпрозрахункові методи організації роботи механізаторів у сільськогосподарських структурах.

Важливим показником економічної ефективності розвитку матеріально-ресурсної бази є визначення ефективності науково-технічного прогресу, тобто економічного ефекту від впровадження нової техніки в розрахунку на одиницю витрат на нову техніку. Оцінка ефективності окремих видів технічних засобів здійснюється на підставі показника річного економічного ефекту, який визначається зіставленням приведених витрат на замінювану (базову) техніку і на нову техніку.

2. Найбільш поширеними методами організації аналізу в сільськогосподарських підприємствах є:

порівняння - найбільш ранній і розповсюджений спосіб економічного аналізу, основною вимогою якого є співставність показників у часі та просторі. Порівняння фактичних даних з плановими дає змогу визначити рівень виконання планів, а порівняння фактичних даних з даними минулих років визначає динаміку розвитку підприємства. Виробничі показники можна порівнювати з іншими господарствами даного виробничого типу;

обчислення різниць - застосовують у тих випадках, коли потрібно виявити вплив невеликої кількості факторів на відхилення фактичних результативних показників від базових;

визначення питомої ваги — застосовують при вивченні

структури виробництва, посівних площ, виробничих запасів, земельних угідь тощо;

процентних співвідношень - використовують для розрахунку рентабельності виробництва, його товарності за галузями чи окремими видами продукції;

ланцюгових підстановок - зводиться до встановлення впливу окремих факторів на узагальнюючий показник (послідовна заміна базової величини одних і тих же факторів фактичною, з подальшим відніманням від результату кожної наступної підставки попереднього результату). Кількість підставок рівняється кількості факторів, що впливають на результативний показник, плюс одиниця. Різниця результатів показує величину впливу окремого фактора на узагальнюючий показник;

аналітичних групувань - застосовують для систематизації або класифікації первинних даних про явища, процеси, причини і фактори, що їх обумовили та виявлення закономірностей їх впливу на результати господарської діяльності;

індексний метод - дає можливість виявити вплив різних факторів на показники господарської діяльності за допомогою використання відповідних формул;

кореляційний метод - дає можливість виявити не лише наявність зв'язку між досліджуваними явищами, а й його тісноту;

балансовий - застосовують, коли відомі деякі однорідні показники і є можливість через них визначити значення інших показників чи факторів, перевірити їх взаємозв'язок. Він дає можливість встановити наявність і потребу у певних виробничих ресурсах, видах продукції та інших засобах, виявити відхилення у цих показниках тощо.

3 Усі виробничі та економічні показники аналізу діяльності сільськогосподарських підприємств можна поділити:

за змістом на: кількісні - відображають розміри аналізованих об'єктів (загальна площа, структура, посівна площа, поголів'я тварин та птиці і т.д.); якісні - відображають суттєві особливості об'єктів (урожайність сільсько-

господарських культур, продуктивність сільськогосподарських тварин та праці і т.д.);

за методикою розрахунку показники класифікуються на: натуральні (валове виробництво продукції в центнерах, поголів'я тварин в головах, посівна площа в гектарах);

умовні: центнер кормових одиниць; еталонні гектари і т.д.; вартісні: валове та товарне виробництво продукції в грошовому виразі, як рослинництва так і тваринництва і т.д.; трудові: середньорічна кількість працівників, відпрацьовано людино-годин і т.д.;

за сферою дії: загальні та часткові.

4. Виробничі показники використовуються при визначенні впливу окремих елементів (ресурсів) виробництва (насіння; добрив, технічних засобів, енергоресурсів, кормів і т.д.) на результати господарської діяльності (поголів'я, посівні площі, структуру).

Економічні показники оцінюють ефективність виробництва в сільськогосподарському підприємстві. Для цього використовують їх систему:

продуктивність сільськогосподарських тварин (середньорічний надій на корову; середньодобовий приріст ВРХ, середньодобовий приріст свиней; урожайність сільськогосподарських культур і т.д.);

вартість валової продукції (в натуральному і вартісному виразі на 100 га сільськогосподарських угідь, на одного середньорічного працівника і т.д.);

валовий дохід на 100 га сільськогосподарських угідь; на 1 середньорічного працівника. Валовий дохід визначається як різниця між виручкою від реалізації продукції і надання послуг та матеріально-грошовими затратами на її виробництво;

прибуток - це частина доходу, створеного у сфері виробництва, що отримав свою специфічну форму на стадії реалізації продукції, робіт і послуг та сумою усіх витрат на виробництво та реалізацію.

рентабельність - це відношення прибутку до величини затрат, що сприяли його створенню. Вона характеризує рівень віддачі витрат на використання ресурсів і засобів виробництва (вимірюється в процентах);

норма рентабельності (загальна рентабельність) розраховується як процентне відношення балансового прибутку до середньорічної вартості виробничих основних фондів та нормованих оборотних засобів.

5.ПАП «Агропродсервіс» орендує в селян, які проживають на території селищної ради «Настасів» 15597 гектарів сільськогосподарських угідь, з них 15544 га ріллі.

Підприємство «Агропродсервіс» спеціалізується на виробництві зернових культур, продукції свинарства і технічних культур. Виробничий напрям підприємства «Агропродсервіс» – «зерново-свинарський» із виробництвом цукрових буряків, ріпаку і сої.

Проведені дослідження показали, що сільськогосподарське підприємство «Агропродсервіс» має добрі сприятливі умови для вирощування усіх сільськогосподарських культур.

Спеціалізація і концентрація підприємства сприяє підвищенню економічної ефективності використання земельних, трудових та інших ресурсів.

Водночас, спеціалісти та керівники виробничих підрозділів мають зосередити свої зусилля, кошти та ресурси на підвищенні концентрації виробництва, запровадження прогресивних, ресурсоощадливих технологій, що сприятиме зміцненню економіки усіх галузей підприємства «Агропродсервіс» Тернопільського району.

6.У аналізовану підприємстві показники зібраної площі та урожайності мають суттєву диференціацію. Порівняно найбільша зібрана площа (3361 га) була у 2011 р., а найменша (2257 га) – у 2012 р. Різниця між найбільшою і найменшою зібраними площами становила 1104 га, або 48,9%. За аналізований період 2010–2012 рр. урожайність пшениці з 1 га збільшилась відповідно із 30,4 ц до 62,9 ц, або у 2,1 разу. За цей період збільшились обсяги виробництва і

продажу зерна пшениці. Для прикладу, обсяг продажу зерна за аналізований період (2010–2012 рр.) збільшився із 30 тис. ц до 93,3 тис. т, або в 3,1 разу.

Упродовж 2010–2012 рр. суттєво збільшились собівартість і ціна 1 ц реалізованої продукції. Так, наприклад, за цей період собівартість 1 ц пшениці озимої збільшилась із 101,70 грн. (2010 р.) до 153,50 грн. (2012 р.), або на 50,9%. Ціна 1 ц проданої пшениці озимої упродовж 2010–2012 рр. зросла із 87,87 грн. до 157,10 грн., що на 78,8%. При цьому, ціна 1 ц пшениці була у 2010 р. 87,87 грн., або на 13,83 грн. меншою від її собівартості. Саме цей фактор зумовив збитковість пшениці озимої, рентабельність її була у 2010 р. на рівні (–13,6%). У 2011 р. ціна 1 ц проданої пшениці збільшилась до 164,71 грн., або на 87,4%. Це сприяло збільшенню прибутковості та рентабельності зерна пшениці озимої.

Зібрана площа ячменю озимого за 2010–2012 рр. суттєво збільшилась. І становила у 2012 р. 1084 га, або на 70,4% більше проти 2010 р. За цей період підвищилась урожайність ячменю озимого і становила у 2010 р. - 32,8 ц/га, у 2011 р. – 44,2 ц/га і у 2012 р. – 37,2 ц/га. За цей період суттєво зросла собівартість і ціни 1 ц зерна ячменю озимого. При цьому ціна 1 ц ячменю озимого була у 2010 р. на 30,75 грн. меншою від повної собівартості, що і обумовило збитковість виробництва і продажі зерна ячменю озимого. В послідуючі роки ціна за 1 ц реалізованого ячменю зросла до 205,15–216,85 грн., що було обумовлено високим попитом на ячмінь.

У підприємстві «Агропродсервіс» більше уваги приділяють вирощуванню ячменю ярого. Зібрана площа ячменю ярого упродовж аналізованого періоду становила: у 2010 р. відповідно 1468 га; у 2011 р. – 1714 га; у 2012 р. – 1124 га.

Урожайність ячменю ярого в 2010–2011 рр. становила відповідно 23,9 ц/га і 38,9 ц/га, що помітно менше, ніж була урожайність ячменю озимого. У 2012 р. урожайність ячменю ярого становила 50,7 ц/га, або на 10,3 ц більше від аналогічного показника ячменю озимого.

Собівартість 1 ц і ціни ячменю озимого і ярого примірно однакові, що обумовило майже однакові показники прибутковості та рентабельності. Водночас деяку перевагу в урожайності та прибутковості має зерно ячменю ярого.

Як показав аналіз, високу економічну ефективність має виробництво і продаж зерна кукурудзи .

Високий попит на зерно кукурудзи обумовив значну її посівну площу – 3252–4437 га. За останні три (2010–2012) роки урожайність кукурудзи зросла відповідно із 57,6 ц/га до 78,8 ц/га.

За останні три роки суттєво збільшились обсяги виробництва і продажу зерна кукурудзи. У 2012 р. було продано всього 331,2 тис. ц зерна кукурудзи, що на 75% більше проти 2010 р. та на 30,3% – проти 2011 р.

Порівняно низький рівень собівартості зерна кукурудзи та добрі ціни сприяли зростанню прибутковості даної продукції. Водночас виявлена тенденція до зменшення рівня рентабельності даної культури. Якщо рівень рентабельності кукурудзи у 2010 р. становив 42,8%, то у 2011 р. – 39,4%, а у 2012 р. – 31,9%.

7. Головними факторами, що забезпечують найбільший вплив на економічну ефективність виробництва і продажі зернових і зернобобових культур є повна собівартість реалізованого зерна, його ціна, обсяг реалізації продукції та структура продажу зерна.

Встановлено, що рівень собівартості зернових культур тісно пов'язаний із урожайністю цих культур, підвищення урожайності сприяє зменшенню повної собівартості.

Допущена збитковість зернових у 2010 р. та окремих культур у 2011–2012 рр. свідчить про те, що у аналізованому підприємстві треба розробляти організаційно-економічні заходи, спрямовані на забезпечення прибутковості усіх зернових і зернобобових культур та підвищення їх рентабельності.

Підвищення врожайності зерна ячменю та всіх інших сільськогосподарських культур є стратегічним напрямком розвитку економіки

галузей рослинництва у сільськогосподарських підприємствах регіону та України загалом.

8. В сучасних умовах для сільського господарства інтенсифікація набуває особливої ваги, а значить, потребує, щоб цей процес здійснювався виважено, продумано, з орієнтацією на віддачу коштів, укладених у формування ресурсів.

9. Головне джерело розвитку сільського господарства — інтенсифікація виробництва, у здійсненні якої необхідно дотримуватися двох взаємопов'язаних напрямів виробництва :

-Ефективніше і раціональніше використання сукупності тих ресурсів, які вже є в сільському господарстві.

-Підвищення віддачі тих додаткових коштів і ресурсів, які вдасться залучити в розвиток сільського господарства.

Забезпечення сільськогосподарських підприємств технічними засобами, зростання інтенсифікації сільського господарства дасть змогу виконувати усі робочі прийоми з виробництва продукції у зазначені терміни, не допускати втрат готової продукції, раціональніше використовувати наявні ресурси, і на цій основі підвищувати економічну ефективність виробництва сільськогосподарської продукції.

10. Ріст конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції в США і країнах Західної Європи забезпечується за рахунок реалізації досягнень науково - технічного прогресу.

В Україні для забезпечення розвитку аграрної науки необхідно щорічно виділяти з державного бюджету кошти в сумі не менше 1,7 %, а в перспективі - 2,3 - 2,5% вартості продукції, виробленої в агропромисловому комплексі України. Нині цей показник не перевищує 0,4%.

Для України характерні негативні тенденції в технічному забезпеченні сільського господарства: за останні 10 років кількість тракторів в сільськогосподарських підприємствах скоротилась на 88,3 тис., зернозбиральних комбайнів - на 26,0 тис., щорічні темпи вибуття технічних

засобів виробництва в 5-10 раз перевищують темпи їх придбання, внаслідок чого майже 90% техніки відпрацювало свій амортизаційний строк.

11. Конкуренентоспроможність сільського господарства визначається якістю продукції та економічною ефективністю виробництва, які на пряму залежать від технології виробництва. Тому тільки використання сучасних інноваційних технологій здатне забезпечити світові стандарти якості продукції та прибутковість сільського господарства.

Впровадження енергозберігаючих та інтенсивних технологій рослинництва - важливий інноваційний напрямок в сільському господарстві який сприятиме підвищенню його конкурентоспроможності.

Таким чином, тільки науково-інноваційний розвиток галузей сільського господарства у конкретних підприємствах, регіонах та України загалом зможуть забезпечити підвищення конкурентоспроможності галузі на внутрішньому та зовнішньому ринках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Андрійчук В.Г., Сучасна аграрна політика : проблемні аспекти / В.Г. Андрійчук, М.В. Зубець, В.В. Юрчишин.-К.: Аграрна наука, 2005.- 140 с.
2. Атаманчук П.С., Мендерський В.В., Панчук О.П. та ін. Охорона праці в галузі. Навч. посібн. Видав. «Центр учбової літератури».- К.: 2013.-322с.
3. Березівський П.С., Губені Ю.Е., Михалюк Н.І. Організація виробництва і підприємницької діяльності в аграрних формуваннях: Навч. посібник.- Львів: «Українські технології», 2002.- 536 с.
4. Бойко В.І., Лебідь Є.М., Рибка В.С. та ін.. Економіка виробництва зерна (з основами організації і технології виробництва [Монографія] За ред.. В.І. Бойка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2008. – 398с.
5. Бойко В.І. Зерно і ринок: Монографія. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 312с.
6. Брошак І.С., Гевко Р.Б., Никеруй С.С. та ін. Моніторинг, шляхи покращення родючості та екологічної безпеки ґрунтів Тернопільської області: монографія – Тернопіль: «Економічна думка», 2013.-160 с.
7. Бухгалтерський облік і фінансова звітність в Україні: Навчально-практичний посібник / за ред. С.Ф. Голова.-Дніпропетровськ: Баланс –клуб, 2001.-828с.
8. Виробництво зерна в Україні: втрачені можливості та необхідність негайних дій // АгроСвіт. - 2001. - № 1. - С. 14 - 21.
9. Витрати та ефективність виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах (моніторинг) / [Войскобійник Ю.П., Шпикуляк О.Г., Камінський І.В. та ін.]: за ред. Ю.П. Воскобійника. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 355с.
10. ГАК «Хлеб Украины» снизила тарифы на хранение и переработку зерна // Хранение и переработка зерна. - 2002. - № 7. - С. 3.
11. Гарасим П.М., Журавель Г.П., Бруханський Р.Ф., Хомин П.Я. Первинний та аналітичний облік на підприємстві. Навч.посібник.-Тернопіль.- 2005.-464с.
12. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в

Україні» від 16 липня 1999 р. № 996 – XIV.

13.Кириленко І.Г. Зернове господарство та ринок зерна в Україні // Економіка АПК. - 2001. - № 9. - С. 3 - 13.

14.Ковальчук М.І. Економічний аналіз діяльності підприємств АПК: Підручник . – К: КНЕУ, 2005. – 390с.

15.Кужельний М.В., Левицький С.О. Організація обліку. Підручник. – К., 2010. – 352 с.

16.Нормативні витрати, ціни, баланси сільськогосподарської продукції в Україні та країнах світу. За ред. акад. УААН О.М. Шпичака, к.е.н. Ю.Я. Галусенка. – К.: - 2006. – 693с.

17.Олійник О.В. Циклічність відтворювального процесу в сільськогосподарському господарстві: Монографія / Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. – Х.: 2005. – 322с.

18.Пархомиць М.К. Конкурентоспроможність основних галузей сільського господарства за регіонами України: Аналіз, Проблеми і шляхи підвищення / Інноваційна економіка АПК. Всеукраїнський науково-виробничий журнал 5, 2011 [24]. – с.93-106.

19.Пархомиць М.К. Ціноутворення у підприємствах агропромислового виробництва: організація та методика: [Монографія] / М.К. Пархомиць, М.З. Матвійчук / За ред.. М.К. Пархомця. – Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2012. – 228с.

20.Положення «Стандарти» бухгалтерського обліку 1 – 33, затверджені Міністерством фінансів України.

21.Сайко В.Ф. Зерно України для внутрішнього і зовнішнього ринків // Вісник аграрної науки. – 2002. - №9. – с.20-24.

22.Скирпан О.П., Палюх М.С. Фінансовий облік у підприємствах.:Тернопіль.-2006.-258с.

23.Ситник В.П. Кукурудза – основа кормової бази високопродуктивного тваринництва // Вісник аграрної науки. – 2005. - №8. – с.5-7.

24.Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства: навч.

Посіб.- 3-тє вид., випр. і доп. – К: Знання, 2007. – 668 с.

25.Сільське господарство Тернопільської області: Статистичний збірник. Тернопіль: Тернопільське управління статистики, 2013. - 214 с.

26.Сільське господарство Тернопільської області: Статистичний збірник. -Тернопіль: Тернопільське обласне управління статистики, 2009. - 206 с.

27.Сопко В.В., Завгородній В.П. Організація бухгалтерського обліку, економічного контролю і аналізу.-Київ: Знання.-2006.-456с.

28.Станкевич Г.Н., Гаро В.Е., Гросул Л.И., Благодарский В.А. Универсальные комплексы для хранения и переработки зерна и маслосемян // Хранение и переработка зерна. - 2002. -№ 12. - С. 34-37.

29.Статистичний бюлетень. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2010, 2011, 2012 рр.- Тернопіль: - 59с.

30. Сук Л.К. Фінансовий облік : Навчальний посібник / Л.К. Сук, П.Л. Сук.- К. : Знання, 2010.-631с.

31. Сук Л.К. Організація бухгалтерського обліку: Підручник .- К.: Каравелла; Піча І.В., 2009.-624с.

32.Хорунжий М.И. Організація агропромислового комплексу: Підручник. - К.: КНЕУ, 2001. - 382 с.

33.Туниця Ю.Ю. Економіка і ринок: подолання суперечностей.- К.: Знання, 2006.-314с.

34.Тимошенко В. Про збільшення виробництва зерна, особливо озимої пшениці // Пропозиція. – 1996. - №11. – с.24-26.

35.Чухно А. Нова економічна політика // Економіка України. – 2005. - №6. – с.4-10.

36.Шубровська О. Сталий економічний розвиток: поняття і напрями дослідження // Економіка України. – 2005. - №1. – с.36-42.

37.Юрчишин В.В. Концептуальні основи розробки новітньої аграрної політики та її реалізація // Економіка АПК. – 2003. - №8. – с.3-8.

38.Юрчишин В.В. Розбудова системи державного управління сільським

господарством // Економіка АПК. – 2005. - №6. – с.6-17.

39.Яців І.Б. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств: монографія / І.Б. Яців.- Львів: Український бестселер, 2013.-427с.